

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií
Studium humanitní vzdělanosti

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Výchova k tradičním křesťanským hodnotám v současné české společnosti
Education of traditional Christian values in the contemporary Czech society

Petra Čambalová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Nešpor, Ph.D.

Studijní program: Humanitní studia (B6107)

Studijní obor: Studium humanitní vzdělanosti (ID: 513574)

Praha, červen 2023

Odevzdáním této bakalářské práce prohlašuji, že jsem ji vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 13. června 2023

Petra Čambalová

Děkuji především vedoucímu práce profesorovi Zdeňku Nešporovi za cenné rady, podněty, a především za trpělivost a konstruktivní vedení práce.

Dále bych chtěla poděkovat paní Evě, která mi byla morální oporou. Děkuji za její přátelské rady a vhléd věřící matky a pedagožky, které mi pomohly nasměrovat výzkum touženým směrem a přispěly k jeho realizaci.

ABSTRAKT

Postmoderní doba je význačná i sekularizací a stažením víry z veřejného prostoru do soukromí. V 90. letech minulého století, po pádu komunismu a ukončení programového omezování projevů náboženství a víry se lidé začali k církvím hromadně hlásit. Navzdory očekávanému vzrůstu počtu věřících se v následujících letech tento trend nepotvrdil, naopak prokazuje v České republice prudce klesající tendenci. Jedním z faktorů osvojení si víry je i její předávání skrze výchovu v rodinách. Práce se bližším nahlédnutím do prostředí moderní křesťanské rodiny zaměří na tradiční křesťanské hodnoty a způsob, jakým jsou předávány dalším generacím tak, aby byly aktuální i v současné české společnosti otevřenými otázkami rodičům dospívajících dětí, které už jsou schopné se k víře hlásit, nebo ji odmítat, se možná dozvíme, zda je to vlivem nedostatečné rodinné nebo institucionální výchovy k náboženství, sociálním vývojem moderní postkomunistické společnosti, či v důsledků malé flexibility církví.

KLÍČOVÁ SLOVA

náboženství, církev, výchova v rodině, křesťanské hodnoty, krize víry adolescentů,

ABSTRACT

The postmodern era is also marked by secularization and the recession of faith from public to private sphere. In the 1990s, after the fall of communism and the end of restriction of religion and faith, people began joining churches massively. Despite the expected growth in the numbers, a sharp downward trend has been observed in Czech Republic. One of the factors of acceptance of the faith is its transmission through upbringing in families. In this thesis, a detailed look will be taken at the environment of the modern Christian family and focus on traditional Christian values and the way they are passed on to the next generation in a relevant way for contemporary Czech society.

KEYWORDS

Religion, churches, family christian upbringing, christian values, adolescent faith crisis

Obsah

Úvod	8
1. Teoretická část	11
1.1 Specifikace tématu	11
2 Náboženství, rodina, spirituální výchova	13
2.1 Charakteristika náboženství	13
2.2 Manželství a církve	15
2.3 Rodina a její funkce	17
2.3.1 Rodina v historii	17
2.3.2 Rodina v sociologii	18
2.3.3 Rodina v církvi	18
2.4 Spirituální výchova	19
2.4.1 Výchova v rodině	19
2.4.2 Formování osobnosti	20
2.4.3 Křesťanská výchova	21
2.4.4 Křesťanské hodnoty	21
2.4.5 Spiritualita jsou vztahy	22
2.4.6 Dospívání jako vzpoura proti autoritám	23
2.5 Oslabování vlivu rodiny v období dospívání	25
2.5.1 Společnost / společenství	25
2.5.2 Institucionální vzdělávání	26
2.5.3 Internet	27
3 Metodologie	29
3.1 Výzkumný problém	29
3.2 Výzkumné otázky	29

3.3	Výzkumná strategie	30
3.4	Výběr vzorku	31
3.5	Technika sběru dat	32
4	Analýza dat	34
4.1	Rozdíly církví	34
4.1.1	Katolická farnost.....	34
4.1.2	Sbor Českobratrské církve evangelické.....	35
4.2	Náboženské tradice/ne-tradice	37
4.2.1	Vedení/směrování k víře „návrat ztraceného syna“	37
4.2.2	Obrácení k víře	40
4.2.3	Co může náboženství nabídnout.....	42
4.3	Víra dospívajících	44
4.3.1	Nástrahy moderní doby pro dospívající věřící	47
5	Závěr.....	53
	Seznam použitých informačních zdrojů	55

Úvod

V neděli před kostelem postávají lidé různého věku, od postarších párů, mladých lidí, přes hloučky starších školáků po rodiny s malými dětmi. Při porovnání počtu malých a starších dětí je tady značný nepoměr. Malých dětí je téměř jednou tolik. Jednak asi ještě nemají na výběr a nemůžou se rozhodnout, jestli s rodiči na nedělní bohoslužbu pojedou či nikoli, ale je vidět, že tady mají svoje kamarády, které po týdnu zase rádi vidí, těší se i na hodného pana faráře, na napínavé vyprávění z Bible a na celkovou sváteční atmosféru v kostele. Starší děti se druží podle věku. Těchto skupinek je ovšem daleko méně. Možná už na bohoslužbu přicházejí bez rodičů, anebo spíše nechodí vůbec.

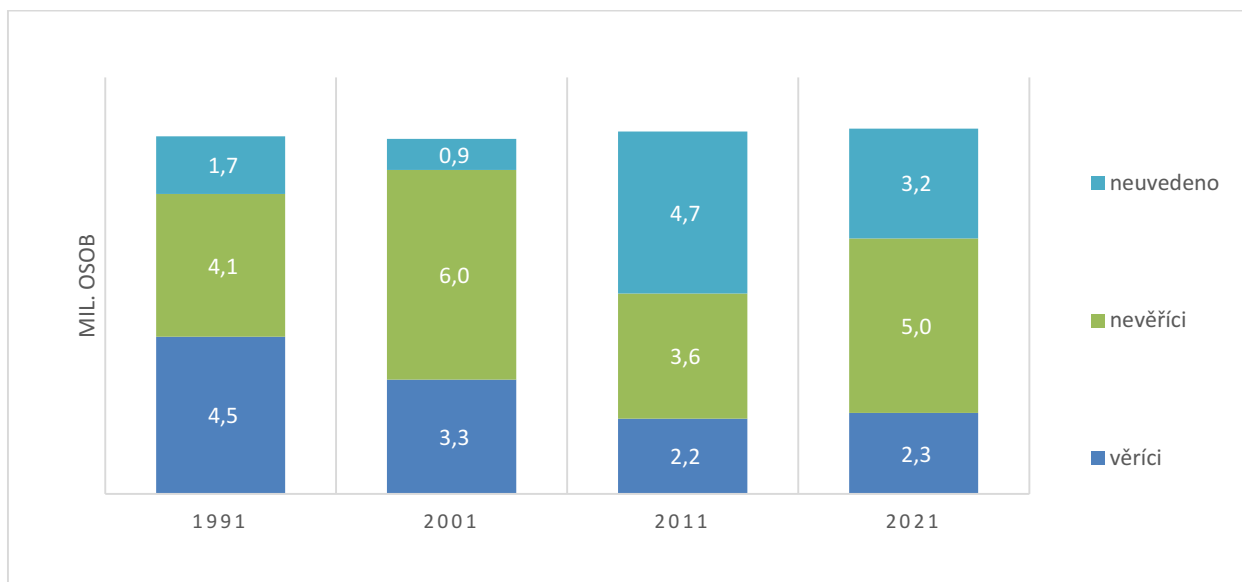
Při posledním sčítání lidu v České republice v roce 2021 náboženskou příslušnost deklarovalo 22,2 % obyvatel, 48,7 % uvedlo “bez vyznání” a neodpovědělo 30,1 % (viz graf). Podle údajů ČSÚ se v r. 1991 k víře hlásilo 43,9 % obyvatelstva. Z dostupných statistik můžeme v České republice sledovat klesající počet aktivních věřících (resp. hlásících se k víře) od období duchovní obnovy (tzv. deprivatizace – návratu náboženství do veřejného prostoru) v 90. letech 20. století. Co je příčinou této tendence v zemi, kde byla víra a náboženská praxe po dekády systémově omezovány a potlačovány protináboženskou politikou, Přesto po pádu komunismu, kdy by se dalo předpokládat, že bude počet aktivních věřících vzrůstat, se k víře přihlásila necelá polovina obyvatelstva, tudíž dle statistiky za posledních 30 let ubylo přes dva miliony věřících.

Rok sčítání	Obyvatelstvo celkem	v tom podle náboženské víry										
		Věřící, hlásící se k církvi, náboženské společnosti nebo směru ¹	% ²	z toho				Věřící, nehlásící se k církvi, náboženské společnosti nebo směru	bez náboženské víry	%	neuveдено	%
				Církev římsko-katolická	Církev česko-slovenská husitská	Česko-bratrská církev evangelická	Pravoslavná církev v českých zemích					
1991	10 302 215	4 523 734	43,9%	4 021 385	178 036	203 996			4 112 864	39,9%	1 665 617	16,2%
2001	10 230 060	3 288 088	32,1%	2 740 780	99 103	117 212			6 039 991	59,0%	901 981	8,8%
2011	10 436 560	1 463 584	20,8%	1 082 463	36 229	51 858	20 533	705 368	3 604 095	34,5%	4 662 455	44,7%
2021	10 524 167	1 374 285	22,2%	741 019	23 610	32 577	40 681	960 201	5 027 141	47,8%	3 162 540	30,1%

¹ v roce 1991 a 2001 včetně věřících nehlásících se ke konkrétní církvi

² včetně věřících nehlásících se ke konkrétní církvi

Obyvatelstvo podle náboženské víry ČSU (1991-2021) ¹

Víra a náboženství jsou od nepaměti propojené s rodinou. V posledních letech jsme svědky toho, jak se nukleární rodina proměňuje a jak na to církve reagují. Některé teorie funkce náboženství ve společnosti vysvětlují, jak do konceptu zapadá rodina a formování jedince výchovou v rodině, jelikož vývoj vlastních identit a světů názorů malých dětí je komplexní proces, který má základ právě v rodinném prostředí; ve vztahu rodič-dítě, v rodinném systému, v sociálních sítích rodiny², a v celém raném průběhu života od dětství přes dospívání až k dospělosti se vyvíjí, prohlubuje a ustaluje. Je tedy příčinou odloučení se od víry nedostatečný základ v rodině, nebo se tak děje vlivem následného institucionálního vzdělávání, které by sice mělo dohlížet mimo jiné i na adekvátní duchovní rozvoj a zabezpečit svobodu náboženského vyznání, ovšem náboženská výuka není povinná ani na církevních školách. Anebo se děti z křesťanských rodin v průběhu dospívání od víry a náboženství odklánějí vlivem společnosti a pod tlakem zkreslených informací v médiích?

¹ Český statistický úřad [online]. ČSÚ: ©2021 [cit.22.4.2023]. Dostupné z: <https://www.scitani.cz/nabozenska-vira>

² FOWLKES, Mary Anne, 1998. *Religion and Socialization*. In: RATCLIFFE, Daniel (ed.), 2007. *Handbook of Preschool Religious Education*. Birmingham, AL: Religious Education Press, str. 137. ISBN 13: 978-1-55635-671-1.

Pro hlubší pochopení klesající tendence v počtu aktivních věřících je téma zpracované z pohledu třech vzájemně se prolínajících oblastí: náboženství-rodina-výchova.

V teoretické části za pomoci odborné literatury vysvětlím pojmy jako je víra a náboženství, rodina, funkce rodiny, výchova v rodině. V části věnované výzkumu jsem se kvalitativní metodou polostrukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami s aktivními členy dvou majoritních církví v České republice (Církev římskokatolická a Českobratrská církev evangelická) pokusila ilustrovat, jak se jejich dospívající děti s křesťanskými hodnotami identifikují, které z nich převzaly z rodinného prostředí, a zda jsou tyto hodnoty stále aktuální.

Získané poznatky jsem následně podrobila analýze a srovnala výchovu podle náboženské příslušnosti, porovnála s literaturou, abych potvrdila předem vytyčené hypotézy, ale zahrнула také hypotézy, které jsem na začátku nespecifikovala, ale v průběhu psaní mi přišly jednoznačné a důležité.

V závěru shrnu nejčastější odpovědi, které sociální jevy rodiče označili za specifické pro moderní dobu, a jestli je považují za ohrožující, příp. oslabující křesťanskou výchovu. A jak ve dvou pražských farnostech využívají moderní technologie k udržení mládeže a její aktivní účasti na náboženských akcích a bohoslužbách.

Cílem práce je porozumět, jak se děti s křesťanskými hodnotami ztotožňují, jak si je v raném dětství osvojují, jak je dál rozvíjí a jak je adaptují jako součást svoji osobnosti přes dospívání do dospělosti a jaké případné vlivy nebo důvody je vedou k odklonu od víry a církve?

1. Teoretická část

1.1 Specifikace tématu

Výchova k tradičním křesťanským hodnotám je velmi široké téma, proto bych se ráda zaměřila na porovnání výchovy v praktikujících katolických a evangelických rodinách, na křesťanské hodnoty vychovávající k víře a na rozdílné přístupy mezi jednotlivými vyznáními a jak je taková výchova posilována či naopak oslabována společenskými vlivy a moderními trendy.

Postoj římsko-katolické církve srozumitelně shrnul v roce 1981 tehdejší papež Jan Pavel II. v adoraci *Familiaris Consortio* (1981) zaměřené na úkoly křesťanské rodiny, kde vytyčil tři základní pilíře výchovy v rodinách: výchova k lásce, ke společenskému rozvoji a k víře. **Českobratrská církev evangelická** uvádí v dokumentu *Manželství, rodina a jejich úskalí*, přijatém na 32.zasedání nejvyššího církevního orgánu – synodu v roce 2008: „Manželství podstatně ovlivňuje podobu a funkci rodiny. V ní se utváří to, co patří k bezpečnému domovu, nezbytnému pro vývoj a výchovu dětí, a také pro další sociální vztahy uvnitř generací i napříč generacemi.“³

Olga Nešporová v *Příručce sociologie náboženství*, v části Rodina a příbuzenství odkazuje na výrok D. E. Sherkata, že „náboženská socializace probíhá do značné míry skrze rodinu, protože rodina je prvotním zdrojem informací o nadpřirozených výkladech.“⁴ Výzkumy potvrdily celoživotní vliv rodičů na náboženské vyznání a církevní vazby jejich dětí. Dále podle Stephena Hunta je náboženská socializace úspěšnější, pokud jsou rodiče náboženství upřímně oddáni, snaží se své děti vědomě povzbuzovat k náboženským hodnotám a mají s dětmi vřelý vztah. Naproti tomu v rodinách, kde je každý rodič jiného vyznání nebo jeden bez vyznání, se děti spíše úplně zbavují náboženských závazků, než aby si vybraly vyznání jednoho z rodičů.⁵ Což úplně neodpovídá situaci v České republice, kde se (podle údajů ČSÚ

³ Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické, archivní fond Synodní rada Českobratrské církve evangelické, 1. zasedání 32. synodu ČCE (10. – 13.5.2007), str. 1.

⁴ NEŠPOROVÁ, Olga, 2008. *Rodina a náboženství*. In: NEŠPOR, Zdeněk R., VÁCLAVÍK, David a kol., 2008. *Příručka sociologie náboženství*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), str. 216. ISBN 978-80-86429-92-2

⁵ Tamt., str.216

z posledního sčítání lidu) za období posledních třiceti let počet aktivních věřících v převládajících křesťanských směrech snížil o více než polovinu.

Naproti tomu se Nešporová odkazuje na Davieovou, že „úpadek v náboženské socializaci, ať již vlivem rodiny nebo zprostředkovaně skrze církevní instituce (návštěvnost křesťanských nedělních škol během 20. století v Evropě dramaticky poklesla), vede k úpadku v návštěvnosti bohoslužeb a dalších církevních akcí.“⁶ Sherkat i Fowlkesová se shodují na tom, že náboženská socializace začíná v rodině, ale je opravdu takhle markantní statistický úbytek hlásících se věřících v České republice způsoben pouze nedostatečnou náboženskou socializací v rodině, anebo není dostatečně upevňována církví, respektive oslabována dalším institucionálním vzděláváním nebo společenskými konvencemi?

Vedle výchovy je třeba brát v potaz i vývojovou psychologii a alespoň zevrubně popsat období dospívání neboli pubescence, kdy se výchova mísí se zráním osobnosti. Pavel Říčan v *Cestě životem* vysvětluje vývoj inteligence v pubescenci, kdy jedinec v tomto období začíná samostatně ovládat formálně logické operace: „Formálně logické operace také umožňují myslet o neskutečném, neexistujícím, *kdyby*, např. ... kdyby všichni lidé začali jednat důsledně v souladu s tím, co říkají. Dáme-li pubescentovi takovou otázku, přijde na řadu i dosti vzdálených důsledků, nejen na jeden či dva důsledky, které jsou nasnadě. – Tato schopnost podněcuje i mravní usuzování – a přísné posuzování toho, jak jednají dospělí.“⁷ Toto tvrzení koresponduje se Stephenem Huntem, že náboženská socializace je úspěšnější, pokud jsou rodiče náboženství upřímně oddaní a snaží se své děti vědomě povzbuzovat k náboženským hodnotám. Nedostatečná či neupřímná náboženská socializace předávaná skrze rodinu bude dříve či později pubescentem kritizována a nebude se s ní plně ztotožňovat. „Pubescent ...si znovu na mnohem vyšší úrovni klade otázky o vesmíru a lidském životě, včetně smrti. Uvažuje kriticky o smyslu hodnot, které mu společnost vštěpuje. Byl-li vychován nábožensky, pochybuje o Bohu – bude však pochybovat o jakémkoli světovém názoru.“⁸ Pochybnosti jsou v tomto období normální. Otázkou je, jak rodinná výchova ovlivní nebo podpoří duševní zrání jedince.

⁶ Tamt., str. 216

⁷ ŘÍČAN, Pavel, 2004. *Cesta životem: vývojová psychologie*, Vyd.3. Praha: Portál, str. 175. ISBN 978-80-262-0772-6.

⁸ Tamt., str. 175

2 Náboženství, rodina, spirituální výchova

2.1 Charakteristika náboženství

Profesor Sokol definoval náboženství jako „...soustavnou, artikulovanou a veřejnou lidskou odpověď na dar života a existence. Vyjadřuje vděčnost za život i obavu o něj, biblickou *bázeň Boží*.⁹ Pro hlubší pochopení takového výkladu náboženství je nutno zmínit hlediska, které ho přivedli k takové formulaci. Zaměřil se na čtyři základní teze:

- v náboženství nejde o pouhé poznání, nýbrž o vedení života, o dobré jednání;
- stejně jako lidský život je i náboženství ze samé povahy věci vždy nějak společenské;
- náboženské společenství zahrnuje nejen ty právě přítomné, nýbrž i ty, kdo žili před námi, a zejména ty, kteří přijdou po nás – to je smysl biblického zaslíbení a naděje;
- pro tyto naděje do budoucnosti nesmí ani křesťanství zapomínat na to, co jsme jako lidé už dostali a dostáváme. Jinak řečeno: vedle naděje musí pěstovat také vděčnost a odpovědnost za svět jako stvoření.¹⁰

Náboženství tedy není jenom pouhou formou lidského vědomí či pochopení světa. Je to víra v něco, co nás přesahuje, na čem jsme závislí, něco, co tvoří naši osobnost, integritu a identitu. Je to tradice, do které jsme se narodili, tradice našich předků. Židovství a křesťanství se zároveň „obrací k budoucí naději, k zaslíbení a konečné záchraně či spáse.“¹¹ Pro objasnění, sousloví *bázeň Boží* je myšleno s odkazem na Bibli za *počátek moudrosti* (Ž 111,10) a dokonce *počátek poznání* (Př 1,7)¹²

Jeden ze zakladatelů sociologie náboženství, Max Weber, považoval náboženství za něco, co mělo z jeho pohledu výrazně sociální rozměr, protože náboženství je především prostředkem pro fixaci sociálních vztahů a zároveň měřítkem pro etická rozhodnutí. Tyto záležitosti spojoval s vírou v nadpřirozenou sílu či síly, projevující se prostřednictvím různých druhů charismatických manifestací, artikulovaných pomocí symbolických vyjádření a spojených se specifickým typem vůdcovství a vzory sociálních vztahů.¹³

⁹ SOKOL, Jan, 2004. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál, str. 51. ISBN 80-7178-886-4.

¹⁰ Tamt. str.6

¹¹ Tamt., str. 48

¹² Tamt., str. 51

¹³ NEŠPOR, Zdeněk, VÁCLAVÍK, David a kolektiv, 2008. *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství, str. 122. ISBN 978-80-86429-92-2.

Émile Durkheim, další ze zakladatelů sociologie náboženství a Weberův současník, chápal religiozitu jako ryze společenskou záležitost a náboženské představy jako představy kolektivní. Podle Durkheima se jedná o systém nauk, chování, norem a symbolů spojených s projevy posvátného (opakem světského), čímž umožňují jeho pochopení. Rituály představují skupinové jednání za účelem podněcování, udržování či proměňování určitých mentálních stavů této skupiny. „Náboženství je jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest k věcem odtahovým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev“¹⁴ Durkheim tedy náboženství popisuje jako systém mající ve společnosti specifickou funkci, a to vytvářet a udržovat kontinuitu společenského celku (označováno jako funkcionalismus).

V kontextu funkcionalistického modelu je potřeba zmínit definici Clifforda Geertze, podle kterého je náboženství součástí kulturního celku, jejíž hlavní funkcí je poskytnout vzor pro ideje, hodnoty a životní styly jednotlivých společností. Náboženské symboly mají reprezentační funkci (modely něčeho) a zároveň slouží i jako průvodci, podle kterých se řídí lidské jednání (modely pro něco).¹⁵

Všechny zmíněné teorie popisující náboženství z různých pohledů se shodují, že náboženství je soubor pravidel upravujících společenské normy dané společnosti v souladu s nadpřirozenem, s transcendencí, se silou či silami, které nás přesahují. Alan Aldridge v pojednání o sociologii náboženství upozorňuje, že tak jak se mění společnost, mění se také náboženství.¹⁶ Tomuto tvrzení však opět neodpovídá situace v České republice, jelikož se lidé k náboženské příslušnosti nehlásí. Buď se zde tedy církve nepřizpůsobují dostatečně flexibilně anebo nereagují na změny společnosti (není pro lidi atraktivní, nemění se, nepokrývá jejich potřeby, není moderní, neztotožňují se s ní...)

Mezi společenské normy, které náboženství regulovalo, patřilo také manželství a definice rodiny. V závislosti na religiozitě vznikaly normy regulující život v manželství. Společenská zakázka měla jednoznačné požadavky, především zabránit sociálně a nábožensky nerovným

¹⁴ Tamt., str. 121

¹⁵ Tamt., str. 123

¹⁶ Tamt., str.121

sňatkům, rodit a patřičně vychovávat potomky a udržet rodinu stabilní. Současné rodiny na tyto tradice navazují.

2.2 Manželství a církve

Spolu s náboženstvím najdeme ve všech společnostech i instituci manželství a rodiny. V našich zemích regulovala manželství a příbuzenské vztahy a z nich plynoucí závazky a povinnosti od raného novověku církev, a to na náboženském neboli Biblickém základě.

Gen 2:24: „To proto muž opouští otce i matku – aby přilnul ke své manželce a stali se jedním tělem.“¹⁷

Pro římskokatolickou církev má manželství velký význam, patří mezi sedm církevních svátostí. Církev uděluje snoubencům svátost manželství a oni skrze přísahu k vzájemné věrnosti na celý život, propojují svůj vztah s Bohem a zavazují se k plození potomstva.

Protestantské církve nepovažují manželství za svátost, uznávají ho jako stav Bohem doporučený, ale manželství vnímají jako světskou záležitost. Evangelický teolog Vladislav Žák zdůrazňuje význam manželství jako vztah s Bohem, kdy člověk dostává v manželství někoho blízkého, s nímž může žít, sdílet radosti i starosti, založit rodinu, mít potomky a v posledku i pěstovat ušlechtilé city a stávat se lepším člověkem, což je dlouhodobý a vlastně trvalý proces vývoje. To však podle Žáka nelze realizovat bez trvalého společenství s Bohem: „Muž i žena opustí své rodiče a přilnou k sobě, ale nesmí přitom opustit svého Stvořitele ... Muž a žena budou jedním tělem, ale jen tehdy, když budou i Božím obrazem. Když se budou vzájemně i navenek podobat Kristu.“¹⁸ V protestantských církvích můžou manželství uzavírat i duchovní představení. Zde se nelpí na dodržování celibátu a dokonce, jak dovolují rozvod svým věřícím, rozvádí se i kazatelé. Manželský vztah kazatelů je přesto významným příkladem pro členy církve. Rozvod je považován za legitimní řešení bezvýchodné krize manželství. Křesťanský přístup v takové situaci se může ukázat ve snaze zachovat si (či obnovit) úctu k tomu druhému. Rozvraty manželství kazatelů by neměly být posuzovány přísnějším metrem než v případě laiků. Pokud ovšem bylo důvodem rozvratu jejich profesionální selhání, je třeba vyvodit důsledky. Aby toto mohlo být spravedlivě

¹⁷ Bible: překlad 21. století, 2019. Genesis, 2,24. Praha: Biblion, z.s., str. 2. ISBN 978-80-87282-44-1.

¹⁸ ŽÁK, Vladislav, 1990. *Na počátku*. Praha: Evangelická církev metodistická v ČR, str. 48. ISBN 80-85013-10-X.

posouzeno, doporučuje se vypracovat etický kodex, který jasně stanoví nepřipustné jednání pracovníků církve a určí odpovídající sankce, např. neudělení souhlasu k volbě.¹⁹

Manželství jako proces vzájemného poznávání a sblížení začíná smlouvou mezi partnery a Bohem, což potvrzuje také katolický teolog Karl-Heinz Peschke svým tvrzením, že „...manželé jsou jen málokdy už od začátku svého manželství jedno tělo a jedna duše“. Rozdíly mezi nimi, pramenící z rozdílné výchovy, zájmů a chování, vyvolávají napětí. Takové obtíže podle Peschkeho musí být „realisticky zhodnoceny a zvládnuty jako součást každého manželství. Křesťanští manželé by k nim měli přistupovat v duchu evangelia.“²⁰ Do manželství by se tedy především mělo vstupovat s rozmyslem, bez spěchu a unáhlených emocí, jelikož se počítá, že je to svazek na celý život, do kterého mají manželé přivést potomstvo.

Když Bůh z muže vytvořil ženu, jeho záměrem bylo, aby muži pomáhala a byla mu společnicí. Muž má ženu chránit, být jí oporou a opečovávat ji, zatímco žena má svého muže doplňovat a krotit jeho temperament. V souladu s Boží vůlí usilují oba o dobro svého protějšku. Manželství by měl být harmonický vztah, ve kterém by jeden neměl nutit druhého dělat věci pouze podle vlastních prvních. Žena i muž by si měli zachovat svou vlastní identitu. Osobnost jednoho by se tedy neměla rozplynout v tom druhém.²¹ Soužití manželů také usměrňuje další poměrně známý Biblický text – Pavlův list Efeským EF 5: 21-33: „Z úcty ke Kristu se poddávejte jedni druhým. Manželky, poddávejte se svým mužům jako Pánu. Muž je hlavou své ženy, jako je Kristus hlavou církve, která je jeho tělem a on je jejím zachráncem. Jako se tedy církev poddává Kristu, tak ať se manželky vždy poddávají svým mužům. Muži, milujte své ženy, tak jako Kristus miloval církev. On vydal sám sebe za ni, ... Stejně tak musí muži milovat své ženy jako svá vlastní těla. Kdo miluje svou ženu, miluje sám sebe. Nikdo nikdy neměl své vlastní tělo v nenávisti, ale každý je živý a opatruje... Proto muž opouští otce i matku – aby přilnul ke své manželce, aby se ti dva stali jedním tělem“²²

¹⁹ Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické, AF SR ČCE 32._1. synod ČCE (2007), str. 16-17.

²⁰ PESCHKE, Karl Heinz, 1999. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, str. 480. ISBN 80-7021-331-0.

²¹ WHITE, Ellen G.

, 2009. *Rady pro církev*. Praha: Advent-Orion, str. 151-155. ISBN 978-80-7172-187-1.

²² Bible: překlad 21. století, 2019. Efeským 5, 21-33. Praha: Bibliion, z.s., str. 1481. ISBN 978-80-87282-44-1.

2.3 Rodina a její funkce

2.3.1 Rodina v historii

Zdrojem křesťanských hodnot, uspořádávajících vztahy mezi jedinci a také mezi jedincem a Bohem je všeobecně považována Bible, která definuje rodinu jako základní jednotku pro reprodukci a výchovu dalších generací a tím sloužící k obnově společnosti.

V průběhu staletí se rodina neustále vyvíjí a s ní i její uspořádání a funkce. Preindustriální rodina v minulosti zdaleka nevypadala tak, jak ji známe dnes. Dle dochovaných instrukcí k soupisu obyvatel v tereziánském Rakousko-Uhersku v r. 1777 měly být do jedné rodiny zahrnuty osoby, které žijí pod jednou hlavou domácnosti (pod jednou střechou) a společně chlebují (stravují se) – hospodář, jeho žena, děti, ostatní příbuzní ale i nepříbuzní jako služebnictvo a učedníci. Ve středověkých pramenech se spíše užíval výraz *familia*. Hlava rodiny, *pater familias*, byl hospodář nebo sedlák. Čeleď podléhala hospodářově autoritě jako autoritě rodičovské. Hospodář dbal na bezúhonnost, zbožnost a mravnost všech členů *familie*. Rodiny v zemích jihovýchodní a východní Evropy čelední službu neznali.²³ Rodina zde fungovala jako hospodářský podnik a zároveň místo pro výchovu. Plnila všechny potřebné funkce – sociální, materiální, morální, výchovné, vzdělávací i reprodukční. Podle tohoto popisu je rodina předobrazem celého křesťanského společenství, což vidíme např. při oslovování „bratři a sestry“. Jako *původní společenství* definuje rodinu také Karl-Heinz Peschke: „Po tom, co Bůh stvořil Adama a Evu, svěřil jim vládu nad světem (Gn.1,26;2,15). Vytvořili první rodinu, první církve a položili základ společnosti. Tak byla společnost založena na manželství a rodině. Protože byli jedinými lidmi, kteří žili na zemi, Bůh jim přikázal: „Plodte se a množte se a naplňte zemi.“ (Gn:1,28)²⁴

Papež František ve své katechezi na generální audienci ze dne 9.9.2015 řekl: „...spojení mezi rodinou a křesťanským společenstvím...je spojení takřikajíc přirozené, protože církve je duchovní rodina a rodina je malá církev...“²⁵

²³ HORSKÝ, Jan, SELIGOVÁ, Markéta, 1997. *Rodina našich předků*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidových novin, str. 17-25. ISBN 80-7106-195-6.

²⁴ PESCHKE, Karl Heinz, 1999. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad, str. 482. ISBN 80-7021-331-0.

²⁵ Papež František, 2015. *Katecheze papeže Františka o rodině a manželství* [online]. Překlad GLASER, Milan. Česká sekce Vatikánského rozhlasu: ©2003-2023 1 [cit.30.5.2023]. Dostupné z: <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=22372>

2.3.2 Rodina v sociologii

Postupně se rodina s migrací obyvatel do měst zúžila do podoby, jak ji známe dnes a kam zahrnujeme jen příbuzné osoby. Starší sociologická literatura definuje rodinu jako „sociální jednotku, která je primárně zaměřena na reprodukci a předávání sociálních hodnot skrze socializaci a většinou je spojena se společným bydlením v jedné domácnosti“²⁶

Rodina je ve většině případů primárním sociálním prostředím jedince. Skládá se z osob, které jsou spolu propojeny pokrevně nebo právním vtahem, jako je např. manželství či adopce. Podle čítajících členů rozdělujeme tři typy rodin. První je tzv. nukleární rodina, která se skládá z rodičů a jejich dětí. Jedná se o nejužší rodinný kruh, jeho členové mají k sobě nejbližší: žijí spolu, tudíž spolu i tráví nejvíce času a prožívají mnohé životní události, od pozitivních prožitků až po tragické. Když nukleární rodina nedokáže poskytnout potřebné dostatečné zázemí či naplňovat funkce, které by měla splňovat, do jisté míry ji mohou zastoupit další členové rodiny, kteří jsou součástí tzv. širší rodiny. Mezi ně patří např. prarodiče, strýcové, tetičky, bratřenci, sestřenice atd. U křesťanů třeba i kmotr s kmotrou. Rodina však může být i neúplná, kdy jeden z rodičů, a to z jakýchkoliv důvodů, chybí.

„Rodina je oním sociálním prostorem, který po celý život zásadně ovlivňuje socializaci osobnosti“²⁷ je výstižným shrnutím všech funkcí, které rodina má nebo by měla mít. Socializace osobnosti je komplexním celoživotním procesem, kterým si člověk osvojuje kulturu a formuje se jako sociální a individuální bytost. I když jsem již výše zmiňovala, kdo všechno tvoří rodinu, zaměřím se pouze na socializaci dětí – a to na péči o ně a jejich výchovu v rodině z pohledu církve.

2.3.3 Rodina v církvi

Arno Arzenbacher se ve své knize *Křesťanská a sociální etika* odvolává na švýcarského sociologa Franze-Xavera Kaufmanna, který rodině přisuzuje tyto úkoly: soudržnost a emocionální stabilizace členů rodiny, reprodukce, péče o děti a jejich výchova, vedení domácnosti, zdraví, rekreace, podstatný zkušenostní prostor pro sociální učení a vzájemná

²⁶ TURNER, Bryan S., 2004. *Religion, Romantic Love and the Family*. In: Jacqueline Scott, Judith Treas, Martin Richards (eds): *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell, str. 289–305 In: NEŠPOR, Zdeněk, VÁCLAVÍK, David a kolektiv, NEŠPOROVÁ, Olga, 2008. *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství, str. 212. ISBN 978-8086429-92-2.

²⁷ ŘEZÁČ, Jaroslav, 1998. *Sociální psychologie*. Brno: PAIO, str. 192. ISBN 80-85931-48-6.

pomoc. Nejedná se pouze o ochotu pomoci v rámci soudržnosti nukleární rodiny, ale i o mezigenerační solidaritu v rámci širších příbuzenských vztahů.²⁸ Tyto principy se pak nevážou pouze na křesťanskou etiku, ale platí obecně i pro psychosociální pohled na úkoly rodiny.

Pro křesťanskou rodinu je nutná přítomnost Ducha svatého, aby matka i otec mohli náležitě vykonávat své rodičovské role. Roli matky je přisuzována taková důležitost, že se svým vlivem řadí ihned za samotného Boha. Matka svým jednáním a chováním má pozitivně ovlivňovat všechny příslušníky rodiny a svým pozitivním myšlením tvořit a udržovat harmonii. Má tak zásadní vliv na morálnost a duševní zdraví především dětí. I když se výchova dětí mnohdy neobejde bez střetů, matka by nikdy neměla jednat silou, ani zvýšeným hlasem. Měla by naopak jednat s rozvahou a být něžná a rozumná. Otec pak působí v domácnosti jako hlava rodiny, živitel a představitel všech mužských ctností.²⁹

Důležitou úlohu v křesťanské rodině sehraávají kmotři, tzv. duchovní příbuzní, kteří při křtu na sebe přebírají závazek pomáhat s uvedením dítěte do křesťanského života, podporovat křesťanskou výchovu a duchovní růst kmotřence, aby vedl křesťanský život. Předpokládá se, že kdyby dítě ztratilo rodiče, nebo by se o ně nemohli z nějakých důvodů postarat, budou o dítě pečovat kmotři.

2.4 Spirituální výchova

2.4.1 Výchova v rodině

Obecně cílem výchovy je růst a vývoj člověka jak v intelektuální, tak i v morální oblasti. Rodina představuje významné sociální a edukační prostředí pro vývoj a rozvoj dítěte a podílí se na uspokojování potřeb všech svých členů. Dítě je nevyčerpatelným zdrojem podnětů pro rodiče, je otevřenou budoucností, v interakci s dítětem rodič mimo jiné získává specificky lidské zkušenosti z oblasti morálky a etiky. Jak se rodina pozměňuje v průběhu svého vývoje, mění se i výchova a charakter interakcí uvnitř rodiny. Ve složitém vzájemném působení dospělých a dětí v rodině může pomoci takové pojetí způsobu výchovy, které přispívá k popisu vztahů rodičů a dětí, výchovných postupů a k porozumění jejich působení

²⁸ ANZENBACHER, Arno, 2015. *Křesťanská a sociální etika: úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). ISBN 8073250306.

²⁹ WHITE, Ellen G., 2009. *Rady pro církev*. Praha: Advent-Orion, str. 169. ISBN 978-80-7172-187-1.

na dítě. Přes množství výchovných přístupů odráží způsob výchovy dětí životní styl rodiny, je jeho relativně stabilní charakteristikou a souvisí s řadou spolupůsobících momentů. Zejména lze připomenout sociokulturní podmínky a výchovné tradice, dále zkušenosti, které si pro výchovu dětí každý otec a matka přináší ze své původní rodiny, vlastnosti rodičů, jejich vzájemný vztah a osobní problémy a v neposlední řadě jsou to vlastnosti, zkušenosti a projevy vychovávaných dětí samotných.³⁰

2.4.2 Formování osobnosti

Berger a Luckmann definují utváření primární socializace dle charakteru a postavení *významných druhých*, tj. rodičů nebo vychovatelů, jejichž svět je nám předkládán jako objektivní realita, se kterou se jedinec emocionálně identifikuje, tzn. přebírá jejich svět, role a postoje. „Jedinec vnímá sám sebe tak, jak k němu přistupují významní druzí.“³¹ Děti si vytvářejí vlastní soubor přesvědčení pod každodenním vlivem primárních pečovatelů a domácího prostředí, pozorováním a identifikací se s primárním pečovatelem dochází k pocitu soudržné identity a tím si ve vědomí postupně abstrahují role a postoje. Svět významných druhých je u dítěte vtisknut nejhloběji a po určitou dobu jako jediný možný. Primární socializací se tedy utváří svět jedince.

Světónázor rodičů a víra jako součást jejich identit jsou klíčové pro pochopení způsobů, jakými přistupují k tématům výchovy, života a morálních hodnot, které od nich jejich děti přebírají.

Socializace osobnosti je komplexním celoživotním procesem, kterým si člověk osvojuje kulturu a formuje se jako sociální a individuální bytost. Jedná se o začleňování jedince do systému jako celoživotní proces se realizuje prostřednictvím pasivního i aktivního sociálního učení, v němž si člověk osvojuje (internalizuje) určitý systém kulturních poznatků, norem a hodnot, sociálních rolí, způsobů chování a jednání, jež mu umožňují začlenit se úspěšně do určité společnosti a aktivně se účastnit společenského života.³²

³⁰ GILLERNOVÁ, Ilona. „Způsob výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek.“ *Psychologické dny* (2004): 1-14.

³¹ BERGER, Peter, LUCKMANN, Thomas, 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, str. 130. ISBN 80-85959-46-1.

³² KOHOUTEK, Rudolf, 2002. *Základy užité psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm, str. 545. ISBN 80-214-2203-3.

2.4.3 Křesťanská výchova

Výchovou k tzv. tradičním křesťanským hodnotám má rodina vychovávat plnohodnotné lidi prospěšné jak pro společnost, tak i pro zachování a chod církve a křesťanských hodnot. Odrazovým můstkem *křesťanské výchovy* a vzdělávání dětí je především věřící rodina. Křtem, příp. jiným uvedením dítěte do společnosti, berou rodiče na sebe závazek této výchovy a vzdělávání.³³ „Křesťanská rodina je totiž první společenství, které má za úkol hlásat evangelium dospívající lidské osobnosti a dovést ji postupnou výchovou a katechezí k plné lidské a křesťanské zralosti.“³⁴

Křesťanští rodiče se při výchově dětí více soustředí na jejich prožívání, cítění a představy oproti rodičům bez vyznání. Usměrnují, jakou hudbu děti poslouchají a na co se dívají. Nabízejí jim také celistvou představu jak o Bohu, tak i o člověku a o světě. Vštěpují dětem křesťanské morální zásady, a to hlavně úctu, úctu k životu – k sobě samému, k ostatním a úctu k Bohu.

2.4.4 Křesťanské hodnoty

Cílem výchovy v tradiční křesťanské rodině je formování takové osobnosti, která ctí a následuje křesťanské morální zásady k dosažení spásy. „Křesťanská výchova je úmyslné působení na dítě, aby harmonicky rozvinulo všechny své schopnosti tělesné, intelektové, citové, sociální i vlohy nadpřirozené a mohlo dosáhnout svého cíle pozemského i věčného.“³⁵

Michael Rokeach ve svém konceptu ze sedmdesátých let 20. století popisuje hodnoty všeobecně jako trvalé přesvědčení o tom, že specifický způsob jednání nebo cílový stav existence je z hlediska společnosti i osobní morálky výhodnější, než opačný způsob jednání nebo protilehlý cílový stav existence v rozporu s očekáváním. Toto přesvědčení má být nadřazené nad vztahem k objektům a k situacím, ideologií, nad sebeprezentací vůči druhým, hodnocení, posuzování, ospravedlňování či srovnávání sebe s ostatními.³⁶ Křesťanské

³³ ČCE [online]. ČSÚ: ©1999 [cit.1.5.2023]. Dostupné z: https://www.evangnet.cz/cce/czr/verze/czr_30-4_1M/rv.htm

³⁴ Jan Pavel II., 1992. *Familiaris Consortio*. Církevní schválení Arcibiskupství pražského č.j. 4426/92 ze dne 4.12.1992. Praha: Zvon, České katolické nakladatelství a vydavatelství, s r.o., str. 5. ISBN 80-7113-067-2.

³⁵ TOMÁŠEK, František, 1992. *Pedagogika pro vychovatele a rodiče*. 1.vyd. Brno: NIBOWAKA, str. 12. ISBN 80-901294-0-4.

³⁶ ROKEACH, Michael, 1973. In: PRUDKÝ, Libor a kol., 2009. *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*, Praha: Academia, str. 74. ISBN 978-80-200-1751-2.

hodnoty lze obecně popsat jako soubor morálních principů založených na křesťanských tradicích, kanonických textech a upřímné víře. Pro aktivně praktikujícího věřícího představují tyto hodnoty normu ukazatelů či rádců napomáhajících při jeho svobodném rozhodování v nejrůznějších životních situacích. Definování tradičních křesťanských hodnot by zasloužilo samostatné pojednání.

2.4.5 Spiritualita jsou vztahy

„Spiritualita člověka povznáší nad všední honbu za hmotnými statky a za lacinou zábavou. Je to něco, co souvisí s nejhlubším nitrem, s jádrem lidské bytosti, s nejvyššími, konečnými cíli naší existence, s ušlechtilými city a hodnotami, jež pocítujeme jako posvátné, s krásou, pravdou, láskou a dobrem, se skutečnou moudrostí. Spiritualitou člověk přesahuje sám sebe ve vztahu ke kosmu, k celému lidstvu i k přírodě a zároveň objevuje své pravé já, které je v harmonii se sebou samým a nachází nejhlubší smysl svého života.“³⁷ Takto spiritualitu popisují autoři Říčan a Janošová ve své příručce k spirituální výchově v rodině. Spiritualitu ani nelze charakterizovat jedním slovem, zevrubně můžeme shrnout, že je to něco, co člověka přesahuje. Spirituální výchovu autoři dále popisují jako výchovu zaměřenou na hledání smyslu svého života v opravdových, upřímných a citově bohatých vztazích. Výchovu formující děti soucitné, připravené pomáhat druhým, hledající pravdy o světě i pravdy o sobě samých, o vlastním nitru, o osobním poslání. Vychovávat děti, které budou mít pro co žít.

Spiritualita je tedy především o budování vztahů. První skutečný osobní vztah je pro dítě vztah s matkou. Psychologie nás učí, že pro kojence matka není jenom zdrojem potravy, dítě hledá emoční blízkost, jistotu, přijetí – hledá laskavou náruč. Matka je pro něj celý svět.³⁸ Tento vztah se stane předobrazem dalších vztahů, které bude dítě využívat v procesu chápání světa, sebe i druhých.

³⁷ ŘÍČAN, Pavel, JANOŠOVÁ, Pavlína, 2016. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?* Praha: Portál, str. 8. ISBN 978-80-262-1098-6.

³⁸ Teorie attachmentu: první empirické doklady: Americký psycholog Harry Harlow provedl mezi lety 1957 a 1963 řadu psychologických experimentů s makaky rhesus, jež měly vysvětlovat podstatu mateřské lásky. Prokázaly, že dítě k matce připoutává něco víc než jen potřeba výživy. Další významní teorii citového přilnutí malého dítěte k matce a blízkým osobám zformulovali v r. 1969 John Bowlby a Mary Ainsworth – v THOROVÁ, Kateřina, 2015. *Vývojová psychologie. Proměny lidské psychiky od početí po smrt.* Praha: Portál, str. 147-155. ISBN 978-80-262-0714-6.

Rodina je přirozené prostředí, kde se děti učí mezilidským vztahům, vzájemné úctě a pocitu vlastní hodnoty. Základem všech vztahů je láska.

1.Jan 4: 7-12: „Milujeme jedni druhé, milování – vždyť láska je z Boha. Každý, kdo miluje, se narodil z Boha a zná Boha. Kdo nemiluje, nezná boha – **vždyť Bůh je láska**. V tom se projevila Boží láska k nám, že svého Syna, toho jednorozeného, poslal Bůh na svět, abychom skrze něj získali život. V tom je láska, ne že my jsme milovali Boha, ale že on miloval nás a poslal svého Syna jako smírnou oběť za naše hříchy.“³⁹

2.4.6 Dospívání jako vzpoura proti autoritám

Osobní spiritualita se vyvíjí, a to nejen v dětství a mládí, ale po celý život. A proto je potřeba zohlednit i celkový vývoj osobnosti. I když je dětem poskytnutá křesťanská spirituální výchova, v období dospívání přichází „krize dvanáctého roku“, kdy děti často odmítají chodit do kostela. Spirituální krizí procházejí i děti v nevěřících rodinách, není však tak zřetelná jak u křesťanských dětí odmítajících církev, resp. další náboženskou výchovu.⁴⁰ Tato krize souvisí s psychologickým vývojem v tzv. období puberty, období pohlavního dospívání. Důsledkem hormonálních změn prudce kolísají nálady, objevují se nové neznámé pocity, v kterých je potřeba se postupně zorientovat. A zároveň je to i období výrazných psychologických změn. Musí se vyrovnat se změnami svého těla a svého nitra, ale i s očekáváním a tlakem svého okolí. Objevuje se schopnost abstraktně myslet, tedy ne jenom o tom, co existuje a neexistuje, ale co by mohlo a mělo existovat. Začíná rozumět slovům jako čas, hmota, příčina, pravda, spravedlnost ale i Bůh, souběžně s pochybami o jistotách, představách a hodnotách vštěpovaných rodinou, školou nebo církví. Vyhledává společnost a uznání vrstevníků, přijímá jejich názory, snaží se vyniknout, soupeří s nimi. Jejich vliv převažuje nad vlivem rodičů či učitelů. V tomto období se odpoutávání od vlivu rodičů často projevuje uzavřeností, vzdorem, odmítáním poslušností, různým experimentováním „na vlastní pěst“. Pohrdání rodiči a stud za ně dosahuje svého vrcholu. V kritických konfrontacích pubescent hojně využívá i nově získanou (a většinou domnělou) pronikavost svého rozumu. Zároveň mluvíme i období prvních platonických lásek. Když se proměna

³⁹ Bible: překlad 21. století, 2019. 1.Jan 4: 7-12. Praha: Biblion, z.s., str. 1537. ISBN 978-80-87282-44-1.

⁴⁰ ŘÍČAN, Pavel, JANOŠOVÁ, Pavlína, 2019. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?* Praha: Portál, str. 165. ISBN 978-80-262-1098-6.

zdaří, z dítěte se stává samostatný, duševně vyrovnaný mladý člověk, žijící v harmonických vztazích s jinými lidmi.⁴¹

Také Erik Erikson ve svém díle *Osm věků člověka* popisuje období dospívání a adolescence, jako *identitu proti konfuzi rolí*, tedy jako stadium důležité pro ustálení identity. Identitou se rozumí, znát odpověď na otázku: „Kdo jsem, odkud pocházím a kam směřuji?“ Mít identitu znamená být si jistý sebou samým, mít realistické sebevědomí, znalost svých možností a mezí, vědět v čem je smysl vlastního života. Hledat svou identitu, znamená zejména hledat sám sebe. V období, kdy se mladší teenageři bouří proti autoritám, aby se vymanili z dětské závislosti, se u nich setkáváme s pocity difuznosti, jedinec pak neví, kdo je, čím je, nenajde svou identitu. Začínají mladistvé lásky, kdy je vlastní obraz sebe (tedy já sám) promítán do druhého člověka, což dává možnost tento obraz reflektovat a postupně zjasňovat, tedy poznávat sám sebe. Proto spolu také mladé páry tak dlouho konverzují. Mladí lidé se často sdružují do skupin a mohou někdy vytěšňovat všechny, kteří jsou „jiní“, což je nutné chápat, jako obranu proti pocitu difuznosti, vlastní sebedůvěra tedy ještě není plná, dostatečná. Mysl adolescenta je ve stadiu mezi dětstvím a dospělostí. Mladý člověk touží být respektován, potvrzen. V některých kulturách dochází k tomuto potvrzení pomocí rituálů. Podle Eriksona v tomto období potřeba, aby se dospělí, kteří v očích dopívajících získali uznání, snažili být těmi nejlepšími. Mladí lidé se pak nestanou cyničtí či apatičtí.⁴²

Podle Bergera a Luckmanna si dospívající jedinec v procesu osvojování nových sociálních rolí vytváří odstup od své osobnosti jako celku a začíná vnímat části své osobnosti jednotlivě, spojené s určitou rolí a realitou. Toto je důležité v procesu *stávání se dospělým*, bez toho není sekundární socializace možná. Svoje stávající hodnoty musí přizpůsobit novým rolím. Pokud je průběh sekundární socializace doprovázen emočním nábojem, socializace je intenzivnější, navazuje pak na primární socializaci a poté je lépe internalizována, čímž se rozšiřuje primární socializace. Někdy mohou pro jedince nastat krize při sekundární socializaci, poněvadž zjistí, že internalizovaný svět svých rodičů není jediným světem, ale může být i světem nepěkně situovaným.⁴³ Složitě instituce vyznačující se velkou

⁴¹ Tamt, str. 165-173

⁴² ERIKSON, Erik H., 2015. *Životní cyklus rozšířený a dokončený. Devět věků člověka*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0786-3.

⁴³ BERGER, Peter, LUCKMANN, Thomas, 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, str. 140–141. ISBN 80-85959-46-1.

různorodostí distribuce vědění a dělby práce (např. vzdělávací systém v podobě škol) oslabují vliv rodiny.

Děti si v procesu dospívání tvoří vlastní identitu, a podle toho, jak se identifikují se světem svých rodičů, naváží na primární socializaci – výchovu a upevní si své postavení anebo se jedinec zaměří na novou realitu, která se mu jeví jako celý jeho život. Významnou roli tady hrají přátelství, zázemí a autority.

2.5 Oslabování vlivu rodiny v období dospívání

2.5.1 Společnost / společenství

Jak je zmíněno výše, v období puberty hraje pro jedince významnou roli skupina vrstevníků – školní třída, ale i parta ze sportovních, náboženských či jiných zájmových skupin. Pubescent má často v oblíbě někoho jiného než komu se podřizuje. Vytváří se rozdíl mezi formální a neformální autoritou. Najde-li se v kolektivu opravdu silná neformální autorita, mívá největší vliv. Skupinové názory a postoje vrstevníků jsou v tomto období tak silné, že pokud se tyto setkávají s negativním ohlasem, pubescent je ochoten riskovat i vážný konflikt s rodiči a učiteli. V rodinách bez dostatečného citového zázemí podléhá pubescent názorům vrstevníků o to víc. Vrstevníci usnadňují nezbytnou citovou emancipaci od rodiny a získání nezávislosti. Obyčejně pubescent touží po věrném kamarádovi/kamarádce. Když takového důvěrníka najde, přátelství přetrvává řadu let, někdy dokonce i po celý život. Kromě toho, že mají tyto vztahy velkou hodnotu samy o sobě, jsou i skvělou přípravou pro mileneckou a manželskou důvěru a zároveň tlumí i předčasný rozvoj neplatonické erotiky.⁴⁴ V tomto období sehrává roli, v jaké skupině se dítě dokáže prosadit. Silná skupina ho bude dále formovat, zde může být sám sebou, stane se součástí jeho subjektivní reality. Čím častěji a čím různorodější budou kontakty se skupinou či skupinami, tím víc ovlivní jeho každodennost (stane se součástí jeho každodennosti). Podle zaměření skupiny (sportovní, umělecká, aj.) mohou vrstevníci ovlivňovat a budovat vlastní normy, hodnoty a životní styl.

⁴⁴ ŘÍČAN, Pavel, 2014. *Cesta životem: vývojová psychologie* – Vyd.3. Praha: Portál, str. 181-184. ISBN 978-80-262-0772-6.

2.5.2 Institucionální vzdělávání

Mechanismus oslabování rodiny a výchovy v průběhu socializace – vytváření identit, také popsali Berger a Luckmann jako důsledek/efekt u sekundární socializaci. V každé společnosti, kde dochází k dělbě práce, s níž souvisí sociální distribuce vědění je nutná sekundární socializace, které rozsah a povaha jsou určeny složitosti distribuce vědění. Je to fáze internalizace institucionálních, či institucionálně založených subsvětů a vyžaduje nabývání specializovaného vědění pro určité role ve společnosti, odvozené ze složitosti dělby práce. S určitými rolemi jsou vyžadovány určité typy slovní zásoby (strukturující rutinní interpretace a chování). V procesu internalizace parciálních subsvětů, které jsou však částí soudržný reality, je nutná subjektivní identifikace s rolí a jejími příslušnými normami, ale zároveň i legitimizace: přechod od primární k sekundární socializaci je ve většině společností provázen určitými rituály (imatrikulace, vysvěcení kněze aj) Formální procesy sekundární socializace jsou podmíněny primární socializací, tj. že do procesu vstupuje již utvořená osobnost a již internalizovaný svět. Ať už jsou nové obsahy, jež mají být internalizovány, jakékoliv, musejí být nějakým způsobem navrženy na již přítomnou realitu. Jedinec si v průběhu sekundární socializace uvědomuje institucionální prostředí. Učitel pro studenta představuje institucionálního funkcionáře (je zosobněním např. střední třídy proti nižší třídě atd.) Sekundární socializace je anonymní, formální, učitel je zaměnitelný, proto je zde mnohem méně subjektivity. V podstatě se tímto způsobem rozšiřuje primární socializace. Různé druhy vědění vyžadují při sekundární socializaci rozličné výukové procesy, např. hudebník se potřebuje emočně identifikovat s hudebním skladatelem, zatímco inženýr si vystačí s formální a racionální výukou. Institucionalizovaná distribuce úkolů mezi primární a sekundární socializací závisí na složitosti sociální distribuce vědění. Pokud je poměrně nekomplikovaná, sekundární socializace v podstatě jenom rozšiřuje primární. V případě velmi složité sociální distribuce vědění existují speciální úřady, které mají vzdělávání na starosti jen jako jeden z mnoha úkolů - např. vzdělávací systém v podobě škol, kde je v průběhu sekundární socializace oslaben vliv rodiny.⁴⁵

⁴⁵ BERGER, Peter, LUCKMANN, Thomas, 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, str. 141–144. ISBN 80-85959-46-1.

2.5.3 Internet

V současné době, jsou to především masmédia, která, bez ohledu na prvotní záměr tvůrců obsahu svého vysílání, slouží „jako trvale působící vysílače hodnotových poselství, tu mohou dobře posloužit obrazová média. Bez ohledu na to, zda je mediální tvůrci jako takové pociťují, nebo ne.“⁴⁶

V moderní společnosti je to především internet, který má značný vliv na děti a mládež. Internet a digitální technologie se staly součástí každodenního života dětí a dospívajících. Většina mladých se ve virtuálních světech pohybuje prakticky denně a připojují se k internetu z různých zařízení ze všech možných dostupných míst. Digitální technologie jsou nástrojem, který mladým umožňuje být v neustálém kontaktu s vrstevníky, spolužáky a kamarády a sdílet svoji každodennost, své radosti nebo trápení. Online i offline světy jsou u dětí úzce propojeny a nabízí jim prostor pro poznávání sebe sama. Bez nadsázky se dá říct, že je to právě internet, který děti uvádí do společnosti. Kvůli rozmanitosti obsahů, jež zprostředkovává, mohou rodiče ztrácet povědomí o tom, na základě čeho si jejich děti budují světobzor, či jakým nebezpečím se vystavují. Používáním médií tráví děti s rodiči méně času, což může být rodiči vnímáno i jako izolace dítěte spojenou s obsesí médií a ve výsledku ztrácí povědomí o jeho aktivitách, potřebách a životním stylu, což může vyústit v mezigenerační konflikt.⁴⁷

Internet je médium, který dokáže po velmi dlouhou dobu ukládat informace a zároveň je rychle distribuovat. Kyberprostor tak může být přesycen informacemi, které tam různí uživatelé zadali, a které jsou shromažďovány a případně dále šířeny jinými subjekty. Je obtížné objektivně zhodnotit relevantnost těchto informací. Pro třídění záplavy informací v kyberprostoru a na sociálních sítích slouží algoritmy. Začaly se používat, aby každému uživateli nabízely ten nejlepší obsah *šitý na míru*. Relevantnější a zajímavější obsah pro uživatele znamená lepší zážitek z používání a pro provozovatele zase větší zisk, protože spokojený uživatel na síti tráví více času. Algoritmy uživateli zobrazují obsah, o který

⁴⁶ PRUDKÝ, Libor a kol., 2009. *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia, str. 32. ISBN 978-80-200-1751-2.

⁴⁷ LIVINGSTON, Sonia, 2007. From Family television to bedroom culture: young people's media at home. In: E. DEVEREUX (Ed.), *Media studies: key issue and debates*. London: Sage, str. 302-321. In: ŠEFČÍKOVÁ, Anna a kolektiv, 2014. *Děti a dospívající online: Vybraná rizika používání internetu*. Praha: Grada Publishing, a.s. ve spolupráci s Masarykovou univerzitou, str. 34-35, 161-163. ISBN 978-80-247-5010-1.

v minulosti projevil zájem, nebo pozitivně ohodnotil, tzv. „lajknul“ a naopak filtruje nezajímavé obsahy. Problém přichází, když se ze světa koníčků a zájmů přemístíme do světa politiky a politických názorů. Algoritmy totiž dokáží vyhodnotit i to, jaký má uživatel názor třeba na migraci. Pokud párkrát „lajkne“ příspěvek, který se ostře proti migraci vymezuje, začne nabízet články a příspěvky z jeho okruhu přátel s tím samým vyzněním, a naopak upozadí obsah, který je vůči migraci otevřenější, čím ubírá možnost jakéhokoliv jiného názoru. To samé samozřejmě platí i naopak a platí to i pro mnohá jiná politická témata. Tento mechanismus dlouhodobě vede k postupnému uzavírání do tzv. informačních bublin, do kterých projdou jen informace v souladu s jednostranným názorem a všechny ostatní jsou odfiltrovány pryč. Čím déle informační bubliny působí, tím více se vytrácí možnost, aby mezi sebou jednotlivé názorové skupiny vedly dialog. A to je problém, protože naše demokratická společnost je především o konstruktivním dialogu.⁴⁸

⁴⁸ ZVOLSI.INFO, Algoritmy na sociálních sítích: dobrý sluha, zlý pán. Co jsou vlastně zač? [online]. 30.9.2019 [cit.15.5.2023]. © 2018 INTERNETEM BEZPEČNĚ. ISSN 2571-3736. Dostupné z: <https://www.internetembezpecne.cz/algoritmy-na-socialnich-sitich-dobry-sluha-zly-pan-co-jsou-vlastne-zac/>

3 Metodologie

3.1 Výzkumný problém

Věřící rodiče mají odpovědnost za náboženskou výchovu nejmenších dětí do mladšího školního věku, poté toto vzdělávání přebírá církev. Rodina má dítě uvést do náboženského života s jasnou a přesnou představou o křesťanské výchově, vědět, jaký je výchovný cíl a jakými prostředky, pokud možno nenásilnou formou, ale důsledně vést své děti k chápání víry a Boha. V mladším školním věku přebírá náboženskou výchovu dítěte společnost/kongregace. Podle učení Církve patří výchova jedince do povinnosti společnosti, nikoli jednotlivce. V období pohlavního dospívání jsou s tím spojené přechodové rituály, kdy by jedinec měl být připraven dobrovolně přijmout náboženskou příslušnost. Můj výzkum je zaměřen na samotné rodiny a jejich osobní/vlastní zkušenosti s výchovou k víře v moderní české společnosti.

Proto jsem se rozhodla provést kvalitativní výzkum, který mi velmi dobře umožní reflektovat rozdílné zkušenosti jednotlivých rodin, jejich subjektivní vnímání, zkušenosti a individuální problémy spojené s výchovou. Zaměřit se na trendy, které jsou vnímané jako specifikum moderní společnosti a jak rodiče své děti před těmito vlivy chrání, nejkuli zcela je před nimi izolují. Dále jsem pozorovala kontinuitu v procesu utváření i ukotvení tradičních křesťanských hodnot výchovou v rodině. Nebudu však vycházet z ucelené koncepce pojetí křesťanských hodnot, ale konkrétně sledovat, jak rodiny předávají věrouku, jaké tradiční křesťanské hodnoty jsou důležité pro výchovu dětí, jak se liší vnímání fenoménů moderní doby neshodující se s křesťanským učením mezi jednotlivými vyznáními, jelikož každá křesťanská církev vykládá bibli různými způsoby.

3.2 Výzkumné otázky

Lze předpokládat, že křesťanské manželské páry prošly předmanželskou přípravou, která rovněž zahrnuje spirituální výchovu dětí. Chci zjistit, jestli dotazovaní rodiče vyrůstali v křesťanském prostředí a jakou mají vlastní zkušenost z rodiny. Které hodnoty jsou pro ně stěžejní, a jestli si jejich dospívající děti předávanou víru osvojili a adaptovali jejich řebříček hodnot. Zda jsou jim prostředí a výdobytky moderní doby nápomocné či nikoli. Přestože se hodnotový řebříček liší od jedince, bez rozdílu vyznání se na vrcholu tohoto řebříčku

nejčastěji objevuje svoboda, explicitně ve smyslu nadřazenosti individuálních zájmů nad kolektivními. Což se promítá na všeobecné pojetí hodnoty „řádného rodinného života“. Dále morálnost – být věrný, solidární, nekrást, nelhat, poctivě pracovat, což by šlo shrnout obecně známým: „Miluj svého bližního jako sám sebe.“⁴⁹ Výzkum byl zaměřen na to, *co považují rodiče za největší přínos víry, které jsou jejich křesťanské hodnoty, a v čem vidí smysl křesťanské výchovy. Cílem výzkumu je zjistit, které náboženské skupiny jsou víc radikální či liberální ve výchově. Jestli rodinnou výchovu a křesťanské hodnoty dokáže aplikovat na moderní společnost. Jestli jsou adaptivnější dívky, nebo chlapci. Kolik dospívajících si víru udrží i přes bouřlivé období popírání autorit a hormonálních proměn. Jak tyto předané hodnoty u svých dospívajících dětí udržet.*

Rodiče se pak sami rozhovořili a sdíleli jak pozitivní, tak i negativní zkušenosti s kterými se jejich děti setkávají, a se kterými se jim svěřily. Všechny dotazované jsem se ještě konkrétně ptala, co považují za největší hrozbu moderní doby ohrožující křehkou dětskou víru, jak a jestli s dětmi o nástrahách mluví a jestli jsou u svých dětí ochotni akceptovat trendy neslučitelné s křesťanským učením a za jakých podmínek.

3.3 Výzkumná strategie

Vzhledem k možnostem a rozsahu práce jsem výzkum redukovala na dva majoritní křesťanské vyznání v České republice a rozhovory jsem vedla s rodinami dvou farností, katolické a evangelické.

Rozhodla jsem se pro kvalitativní výzkum s otevřenými otázkami, jehož cílem je získat obraz křesťanské výchovy v rodinách a rozpoznat nábožensky výchovně hodnotová východiska a náhled, jak rodiče reflektují rozpornost ideologie institucionální moderní společnosti kladoucí důraz na úspěch a výkon s tradičními křesťanskými hodnotami.

Jako metodu bádání jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor se zhruba pěti rodinami z každé farnosti. Dotazováním pouze malého počtu zkoumaných skupin nelze vykreslit celou problematiku moderních fenoménů zaměřených na děti a mládež, k tomu by bylo zapotřebí většího počtu respondentů, ale pro zkoumané otázky je vysoká pravděpodobnost,

⁴⁹ Bible: překlad 21. století, 2019. Matouš 22:39. Praha: Biblion, z.s., str. 1283. ISBN 978-80-87282-44-1.

že postoje a osobní zkušenosti budou ovlivněny konkrétní sociální situací nebo konkrétními problémy, které se svými dětmi řeší.

3.4 Výběr vzorku

Vzorek byl koncipován na základě výběru konkrétního sociálního prostředí tak, aby bylo možné sledovat zvolený sociální jev. Oblast výzkumu jsem pro vzájemnou srovnatelnost zvolila hlavní město Prahu. Kritériem výběru byla pravidelná aktivní účast na náboženských akcích a bohoslužbách. Výběr jsem zacílila a účelově zredukovala na rodiny s dospívajícími dětmi z katolických i evangelických pražských farností s laskavou asistencí farářů, kteří mě do jejich kongregací uvedli a oznámili důvod mé přítomnosti. Někteří rodiče mě pak oslovovali sami, jiné jsem si vybírala, když jsem viděla, že se kolem nich pohybují větší/starší děti, na jiné jsem byla odkázána na základě zvolených kritérií. Velikost vzorku jsem volila tak, aby vytvořená data byla srovnatelná, měla odpovídající výpovědní hodnotu a zároveň abych je byla schopna analyzovat.

Preferovala jsem rozhovory s rodinami s dětmi v pubertálním věku, a to kvůli vývojovému období, kdy se dostávají do konfliktu vlivy výchovy a autority, tedy ve vývojovém období, kdy začínají pochybovat o náboženství a odmítat aktivní účast na bohoslužbách. Věk ani vzdělání rodičů nebyli pro výzkum důležité. I když biologický vztah k dětem nebyl směrodatný, nenatrefila jsem na rodinu s adoptovanými či osvojenými dětmi. Rodiny jsou nábožensky aktivní, tj. pravidelně se účastní bohoslužeb a komunitního života v dané farnosti. Rodiče všech oslovených rodin měli k svým dětem stejný biologický vztah. Vzorek zahrnuje dvě rozvedené matky, každá jiného vyznání. Jedna z nich vychovávala dceru sama od brzkého věku, a ani dcera s otcem neměla dobrý vztah, často se nevidali. Spíš než otec, dceru ovlivnil samotný rozvod, špatný vztah a neustále neshody rodičů. V druhém případě se rodina rozdělila v dospívajícím věku dětí, dcera, v té době 13 let, zůstala s otcem, syn, 10 let, zůstal u matky. Ve dvou z manželských párů jsou otcové ateisté, bohužel mi neposkytli jejich postoje ke křesťanské výchově svých dětí. Jenom ve dvou případech mi rozhovor poskytli oba manželé, jinak byli sdílnější manželky. I u rozhovoru s oběma manželi, dotazování využili chvilkové nepřítomnosti druhého z partnerů k odpovědi na některé otázky. S čím jsem počítala a respektovala to. Proto jsem pro účely výzkumu neodmítala rozhovor s jedním z rodičů, abychom předešli situacím, kdy by rodiče raději neodpovídali.

Respektuji soukromí respondentů, v rámci zajištění anonymity nebudu v následné prezentaci výstupů zveřejňovat ani farnosti, v kterých jsou aktivní.

3.5 Technika sběru dat

Nejprve jsem hovořila s duchovními z obou farností, abych měla představu, jestli ve sboru mají rodiny s dospívajícími dětmi, jak na úrovni jejich farností s dětmi a mládeží pracují a také seznámit se s jejich postřehy a zkušenostmi s odkloněním dětí a mládeže od víry. Jako techniku sběru dat jsem zvolila polostrukturovaný rozhovor s rodiči s tematickými okruhy a nechala je volně se k tématu vyjádřit, jelikož jsem předpokládala, že každá rodina řeší jiná témata a problémy ve výchově, abych zjistila jedinečnou zkušenost rodičů. Spolu s rozdílnými hodnotami či prioritami každé rodiny jsem chtěla pochopit i jejich subjektivní porozumění těmto hodnot (rozměr: láska není sex atd.) Samotné rozhovory jsem v každé farnosti uskutečnila v průběhu dvou týdnů. V katolické farnosti jsem mluvila se šesti rodinami, v evangelické farnosti s pěti rodinami. Všechny jsem před samotným rozhovorem seznámila s předmětem výzkumu a rozhovory jsem si zapisovala. Chtěla jsem také pozorovat jakékoliv nepřírodní reakce, případně zjevnou neochotu odpovídat na některé otázky. Možná je to mou nezkušeností, ale nic takového jsem nezaznamenala. Rozhovory probíhaly v přátelské atmosféře a všichni dotazovaní byli velice otevření. Stalo se, že občas nad otázkou přemýšleli, zjevně nepochopili, na co se ptám nebo jak dané téma souvisí s výchovou jejich dětí, ale pomocnými otázkami jsem je nasměrovala. Snažila jsem se nic nekonkretizovat, či neuvádět příklady, aby jejich výpovědi zůstaly autentické. Nad otázkami víry či pojmenování pro ně důležitých křesťanských hodnot všichni přemýšleli, což značí, že nad daným tématem doposud nepřemýšleli, příp. ho do výchovy zahrnují jako samozřejmost a následný význam tématu přisuzovali až během rozhovoru.

Pro získání co nejlepších výpovědí je potřeba, aby při rozhovoru panovala uvolněná a přátelská atmosféra. Pro navození pocitu důvěry jsem se řádně představila, podala jim ruku a seznámila je s cílem mé přítomnosti a rozhovoru. Ujistila jsem je, že všechny výstupy budou zcela anonymní, a kdyby jim bylo nepříjemné na některé otázky odpovídat, budu to akceptovat a danou otázku vynecháme. Již předem věděli, že si s nimi chci popovídat o křesťanské výchově v jejich rodině. Také jsem je poprosila o kontakt v případě doplňujících otázek či nejasností. Jak jsem říkala, všichni byli velice otevření a o samotnou práci, tak i o

koncový výstup projeví zájem. Na konci rozhovoru jsem každému poděkovala za jejich čas a sdílení soukromí a vlastních zkušeností a domluvili jsme se, že v případě trvání jejich zájmu jim finální práci ráda poskytnu k přečtení, nebo bude zveřejněná v databáze prací univerzity.

Na základě rozboru získaných dat jsem hledala podobnosti a odlišnosti mezi poskytnutými odpověďmi zúčastněných a zjišťovala, zda jsou mezi nimi zásadní rozdíly jak v umístění křesťanských hodnot v žebříčku, tak i ve výchovných metodách a v přístupu k fenoménům moderní doby odlišných od tradičních křesťanských hodnot a konečně do jaké míry jsou ochotni tyto fenomény akceptovat. Získaná data jsem porovnála s postojem duchovních zvolených farností a s literaturou.

4 Analýza dat

4.1 Rozdíly církví

4.1.1 Katolická farnost

V katolické církvi se náboženský život jednotlivce orientuje k přijímání svátostí. Tři svátosti iniciační: křest, eucharistie, biřmování. Dále svátosti uzdravující: svátost smíření a svátost pomazání nemocných a dvě svátosti sociální: svátost manželství a svátost kněžství. Což je celkem svazující, hodně strukturovaný životní plán, a i výuka náboženství je strukturovaná tak, aby děti na tyto svátosti připravila. Proto se může zdát, že je hodně konzervativní a svazující. Při rozhovoru katolický farář zdůraznil:

„...manželství je pro katolickou církev jednou ze svátostí, kterou církev uděluje, a to z důvodu, aby manželům byla dodána síla pro udržení manželství.“

O manželství mluví jako o primárním prostředí pro výchovu, kde je zásadní rozdělení rolí rodičů – tzv. mužský a ženský princip.

„Otec má být ochráncem, pevným bodem, starajícím se o přežití rodiny a její zabezpečení a matka má mít výchovné roli – učit citům. V tomto momentě má rodina zdravé vztahy, a takové rodiny jsou schopné tvořit zdravou společnost – stát (rod – národ – rodina). V momentálním trendu rozpadu tradiční rodiny je potřeba investovat do různých ústavních zařízení (dětských domovů, ústavu pro mladistvé, vězení aj.)“

Mimo jiné u manželství zmínil, proč katolická církev nemůže uznat manželství stejnopohlavních párů. Což plyne již z výše uvedeného:

„...křesťanské katolické učení je sociální nauka církve založena na principu rodiny, manželství je svazek muže a ženy, odpovědné za zachování života. I když sám lidsky homosexuály neodsuzuju, dokonce mám známe mezi homosexuály, ale dle Božích přikázání, svazek stejnopohlavních párů není možné srovnávat s manželstvím, a to z důvodu primární funkce rodiny – zachování života.“

Jinak s dětmi a mládeží se v této farnosti pracuje prověřeným/starým způsobem. I když pan farář se v oblasti výchovy a pedagogiky docela dobře orientuje, zajímá se jak o nové trendy/společenské fenomény, tak i o nové technologie. Ovšem jsou časová omezení a

osnovy vypracované učitelským úřadem římsko-katolické církve, které pevně určují, co a jak se má dělat a vyučovat. Tato omezení nenabízí prostor pro inovativní počiny a aktivity, o které děti a mládež projeví zájem. Taky farář je na všechno sám a je potřebný a žádaný u všech farníků, bez rozdílu věku. Farnost má svou webovou a facebookovou stránku, kde jsou nahrávané rozhovory s různým spektrem farníků na různá témata, zabývající se jak otázkami víry, tak běžného života farníků. Dokonce i s mládeží.

Pro děti každou neděli slouží i dětskou mši, kde jsou děti zapojené do samotné bohoslužby. Místo kázání mluví s dětmi o přečteném evangeliu, děti přinesou na oltář hostie a dárky, které samy pro Ježíše připravili – různé kresby, srdíčka. Školní děti vyučuje náboženství a starší děti krom náboženství mají pravidelné modlitby a kempy. Farnost (oproti kostelu) s rozsáhlou farní zahradou je otevřena pro kohokoliv, lidi při ohláškách zve „na kávu“ po mši. U rozhovorů mi věřící potvrdili, že jejich děti ve sboru kamarády mají, ale potkávají se spíš mimo farní akce, např. ve skautu či ve škole. Nedělní mše není pro ně primární příležitostí pro vidění se s vrstevníky.

4.1.2 Sbor Českobratrské církve evangelické

Naopak v Českobratrské církvi evangelické se děti také křtí v novorozeneckém věku, kdy to ještě není jejich rozhodnutí. A proto ve věku 12-14 let přistupují ke konfirmaci – potvrzení smlouvy křtu a utvrzením ve víře, podobně jako u katolíku biřmování. Více svátostí nemají. Křty nově příchozích dospělých, ani konfirmaci neprovádí automaticky. V mnou navštívené farnosti s novými členy, stejně i s dospívajícími před konfirmací, mluví o tom, proč by chtěli být pokřtěni/konfirmováni, a když je zjevný co i jen náznak pochybnosti, tak to radši odloží nebo vůbec nekřtí/nekonfirmují, dokud dospívající či dospělý sám nepřijde s tím, že už je připraven.

V Pražském sboru ČCE působí dva faráři, což jim umožňuje větší záběr působnosti, rozvrhnutí a rozdělení si činnosti. Pan farář mi popsal své začátky ve sboru, když v roce 2013 začal pracovat jako mladý vikář, tehdy sbor vedl starý konzervativní farář a do sboru chodili starší věřící. Postupně začali chodit děti těchto věřících se svými rodinami a malými dětmi. V tom čase se rozhodli s rodinami koncepčně pracovat, což do sboru přivedlo další rodiny s dětmi. Dnes jsou z těchto dětí dospívající mladí lidi a odhadem faráře 50% mládeže u církve zůstává.

Jako koncepční práci s rodinami uvádí nedělní školu neboli výuku náboženství předem určeným rodičem. Inovativně se staršíma dětma natáčí videa o biblických příbězích takovou formou, aby byla srozumitelná a zajímavá i pro menší děti, např. lego příběhy, které pak promítají na nedělní škole menším dětem. Starší děti se zábavným způsobem učí jak novým technologiím a programům i starým biblickým příběhům. V týdnu je to dětský klub, pro děti ve věku 6-12 let, což je výuka náboženství, pěvecký sbor, víkendové kempy podle věku dětí s rodinami pro menší děti anebo starší děti s tatínky a týdenní organizovaná dovolená pro všechny generace, kde duchovní činnosti organizují ale program připravují a vedou samotní členové sboru. Také oba faráři natáčí videa na sociální síť:

„Sám jsem influencer. S kolegou jsme si řekli, že na netu bude takový obsah, jaký tam samy vložíme. A proto děláme videa s křesťanskou tematikou. Nikdo jiný to nedělá.“

Internet sám aktivně používá a nepovažuje ho za hrozbu. Je důležité vědět s internetem pracovat. Největší vliv jak a na co děti internet používají mají rodiče, kteří by je měli kontrolovat.

Takový přístup mi přijde iniciativní a společensky integrační. Členové sboru mají různé možnosti, jak se socializovat, realizovat, trávit volný čas, najít činnosti, které by mohli brát jako hobby anebo dělat dobrovolnickou činnost pro své rodiny a přátele, protože když spolu pracují a tráví čas, určité přátelské vztahy navazují. Není to jenom neosobní účast na nedělní bohoslužbě. Lidé se zde znají, dobrovolně spolu tráví čas, ale také se vzájemně podporují a pomáhají si. Je to fungující komunita, která ve velkém městě má svoje uplatnění.

Takže ano, dá se říct, že katolická farnost, kde jsem prováděla výzkum je více zkonstatělá neboli tradiční a nedává tolik prostoru flexibilně reagovat a využívat moderní technologie a další možnosti doby. Jak samotný farář říká „katolická církev představuje morálku, která se osvědčila přes 2000 let“.

Takováhle flexibilita a inovativní přístup jistě závisí na osobnosti a schopnostech duchovního a jeho možnostech a vědomostech ale také na složení sboru.

4.2 Náboženské tradice/ne-tradice

4.2.1 Vedení/směrování k víře „návrát ztraceného syna“

Otázka na rodiče, jak se oni sami dostali k víře mi rozšířila náhled na základní otázku mého výzkumu, a to, jak je samotné ovlivnila křesťanská výchova, a to v období náboženského moratoria – v časech komunismu. Zhruba polovina oslovených vyrůstala v křesťanských rodinách, ale rituály a tradice se dodržovali s různou intenzitou nebo vůbec. Ale křesťanské základy předávané v té době jenom rodinou u nich převážili a v období dospívání či dospělosti se k víře vrátili, jako v biblickém příběhu o *návratu ztraceného syna*: Lukáš 15 (11-32):

„Ježíš pokračoval: „Jeden člověk měl dva syny. Ten mladší řekl otci: „Otče, dej mi díl majetku, který mi náleží. A tak jim rozdělil své jmění. Za pár dní mladší syn všechno prodal a odešel do daleké země, kde svůj majetek promrhal rozmařilým životem. Když všechno utratil, nastal v té zemi veliký hlad a on začal trpět nouzi. Později se uchýlil u jednoho občana té země a ten ho poslal na pole pást prasata. Toužil se najíst aspoň lusků, které žrala ta prasata, ale nedostával ani to. Nakonec přišel k sobě. Řekl si: „Kolik nádeníků má u mého otce jídla nazbyt, a já tu umírám hlady! Vstanu, půjdu k otci a řeknu mu: Otče, zhřešil jsem proti nebi i proti tobě! Už si nezasloužím být považován za tvého syna. Udělej mě jedním ze svých nádeníků.“ A tak vstal a vydal se ke svému otci. Otec ho spatřil už z velké dálky. Pohnut soucitem přiběhl, padl mu kolem krku a zasypal ho polibky.

„Otče,“ řekl syn, „zhřešil jsem proti nebi i proti tobě. Už si nezasloužím být považován za tvého syna.“

Otec však nařídil svým služebníkům: „Přineste nejlepší šaty a oblečte ho. Navlékněte mu prsten a obujte ho. Přiveďte vykrmené tele a porazte je. Jezme a oslavujme, neboť tento můj syn byl mrtev a ožil, byl ztracen a je nalezen!“ A tak začali oslavovat. Když se blížil domu, uslyšel hudbu a tanec. Zavolal si jednoho ze služebníků a ptal se, co to má být. Ten mu řekl: „Přišel tvůj bratr. Tvůj otec porazil tučné tele, že ho má zpátky živého a zdravého.“

Ale on se rozhněval a ani nechtěl jít dovnitř. Když za ním vyšel jeho otec a prosil ho, odpověděl mu: „Podívej se, kolik let ti sloužím! Nikdy jsem nezanedbal jediný tvůj příkaz,

ale tys mi nikdy nedal ani kůzle, abych se poveselil s přáteli. Když ale přišel tenhle tvůj syn, který prožral tvůj majetek s děvkami, porazil jsi pro něj vykrmené tele!“

„Synku,“ řekl otec, „ty jsi stále se mnou a všechno, co mám je tvé. Ale oslavovat a radovat se bylo namístě, neboť tento tvůj bratr byl mrtev a ožil, byl ztracen a je nalezen.“⁵⁰

Podobenství říká, že Bůh rád odpustí hříšníkům, kteří se dají na pokání tak, jako otec přijal zpět syna, který se k němu vrátil. Starší bratr je obrazem farizejů, kteří Ježíšovi vytýkali jeho zájem o spodinu společnosti, jelikož pojídání lusků s prasaty v židovství představovalo největší potupu, protože pro Židy není prase požitelné.

Téměř všichni rodiče, kteří uvedli, že byli vychovávaní v křesťanské víře (jak katolické, tak evangelické), věřící a praktikující byly matky a babičky. Otcové buď byli nevěřící, nebo z různých důvodů na mše/do kostela s rodinou nechodili. Jedna oslovena pochází z rodiny faráře:

„...dědeček by evangelický farář. Bydleli jsme na malém městě a jako komunita jsme byli hodně soudržní...máma, i když byla dcera faráře, byla taková skeptická. Ne, že by kritizovala církev, to spíš ty politické vztahy, ale bylo to jenom takové „brblání“. Do ničeho nás nenutila, nechávala nám svobodu. Ale díky tomu mi došlo, že církev tvoří lidi.“ (Lenka, 46 let)

Jinak všichni shodně popisují, že víra v rodinách v těch časech byla velmi vlažná, věřící o sobě věděli, ale nijak se nepotkávali, veřejně se o tom nemluvalo:

„... byla jsem vychovávána ve vlažné víře, byla jsem pokřtěna, protože se to tak dělávalo, všechny děti v okolí byly pokřtěné, do kostela se chodilo jenom na svátky.“ (Míša, 47 let)

„Jsem z křesťanské rodiny, ale u nás si máma u vaření pustila mši a nás (děti) posílala do kostela. Prarodiče z matčiny strany byli katolíci, ale do kostela nechodili. To spíš babička z otcovi strany chodila do kostela pravidelně a brávala nás s sebou...“ (Milena, 40 let)

⁵⁰ Bible: překlad 21. století, 2019. Lukáš 15: 11-32. Praha: Biblion, z.s., str. 1346. ISBN 978-80-87282-44-1.

Dokonce jeden z oslovených popisoval, jak byli křesťanské děti ve škole perzekuovány:

„Jednou za rok nechala učitelka všechny věřící postavit a hodinu nám dávala přednášku o škodlivosti náboženství. Spolužačka to nezvládala, ta se furt rozbrečela...“ (Honza, 42 let)

„I když jsme bydleli tady, tento kostel nefungoval. Proto jsme na mše docházeli na Prosek. Vlastně i na náboženství. Když se v roce 1988 začal opravovat místní kostel, začala se kolem kostela a na jeho rekonstrukci budovat i místní komunita. A od ty doby jsme tady.“ (Hana, 41 let)

Když se po 1989 situace uvolnila a nastal rozmach náboženství, církví a sekt, moji informátoři na prahu dospělosti zůstali u toho, co znali.

„V mládeži jsme s kamarádem zkoušeli různé věci, dokonce jsem byl u svobodo-zednářů, ale i tak jsem se vrátil zpět. Protože proč vymýšlet nové věci, když tady to máme na stříbrném táce, všechno to má to svůj řád.“ (Václav, 50 let)

„Chvilí jsem s kamarádkou chodila k evangelíkům. Vztahy tam byli lepší, ale nelíbila se mi taková ta pře-afektovanost, zbytečné vychvalování... Život jsou i problémy...“ (Pavla, 38 let)

„My jsme byli věřící, ale máma z církve odešla, když mi bylo 8 (?), kvůli neshodám. Já jsem tím trpěla a samotnou mě to trápilo, že jsem například byla zlá na bráchu, trápila jsem ho a nevěděla co s tím. Tak jsem sama hledala a po nalezení jsem u Boha našla odpuštění a klid. Já jsem si víru zachovala, já evangelizovala spolužáky ve škole“ (Marta, 40 let)

Berger a Luckmann toto jednání vysvětlují tak, že sociální formace předávané dalším generacím mají objektivní charakter, díky internalizaci jsou ale lidským výtvořem. Subjektivní realita závisí na strukturách věrohodnosti, tzn., že je potřeba sociální základny a sociálních procesů – člověk se může identifikovat jako vlivná osoba pouze v prostředí, které tuto realitu stvrzuje, jedinec si může lépe zachovávat např. katolickou víru ve společenství katolíků. Realita každodenního života je udržována rutinou – tj. základní prvek institucionalizace, stvrzujeme ji prostřednictvím sociálních procesů, tzn., pomocí kontaktu s významnými druhými, ale i méně významnými druhými (lidé, které potkáváme, kolegové – tzv. chór). Čím méně je tato realita stvrzována v daném prostředí, tím méně si může

zachovat svůj vliv a obráceně. Tato struktura věrohodnosti je zároveň sociální základnou pro potlačování pochybností. A proto se lidé častěji „vrací“ do známého sociálního prostředí, než by setrvali nebo vyhledávali nové.

4.2.2 Obrácení k víře

Existují ovšem i případy, kdy se lidé z ateistického rodinného prostředí obrátili na víru a stali se aktivními věřícími, prostě se v náboženském prostředí etablovali. Spiritualita a víra jím v různých obdobích života měly co nabídnout, což oba autoři zdůvodňují tak, že život ve společnosti s sebou nese neustálý proces pozměňování subjektivní reality. Je tedy zcela běžné, že u sociální mobility, životních změnách či extrémních hraničních událostech lidé transformují subjektivní realitu:

„Vyrůstala jsem v ateistickém prostředí, co si pamatuju, měla jsem v sobě víru, ale jako dítě jsem tomu nerozuměla. Ve 13 letech jsem ve škole od misionářů dostala Nový zákon, až po jehož přečtení mi všechno dalo smysl a stala jsem se věřící, našla jsem místní kostel a začala tam pravidelně chodit. Měla jsem těžký život, ale víra mi dává energii se vším bojovat. Když jsem byla jednou zase na dně, kněz mi řekl, že nikdo neznáme Boží záměr, ale Bůh nikdy nikomu nenaloží víc, než bychom byli schopni unést“ (Sandra, 45 let)

„...maminka byla nepraktikující katolička, tatínek byl evangelík, do kostela jsme chodili jednou ročně na půlnoční mši. On mě ovlivnil spíš negativně, výhrůzkami typu: „Pán Bůh to vidí!“ Do kostela jsem začala chodit, když jsme se poznali s manželem. Pak jsme se přestěhovali na malé město, kde jsme chodili i s dětmi.“ (Katka, 44 let)

„Já jsem z nevěřící rodiny, manžel je z věřící, ale byl spíš takový vlažný... Když jsme se v Praze nastěhovali do bytu, chodily nám do schránky předplacené evangelické noviny po předešlé nájemkyni. Tak jsem si je četla a odtud jsem se dozvěděla o mateřském centru YMCA a začala tam s dětmi chodit. Syn měl také ve školce kamaráda, oni byli silně věřící rodina. A tak jsme začali chodit i do kostela, i s manželem.“ (Eva, 48 let)

Transformace subjektivní reality můžou mít různé stupně. Procesy transformace popisují interpretační schémata, která vysvětlují, co se s jedincem děje, aniž by předpokládaly totální

proměnu. Podobné postupy se uplatňují i při radikálních a dočasných transformacích (např. vojenský výcvik, pobyt v nemocnici).

Základem pro realitu je v případě resocializace přítomnost, je tedy potřeba docílit toho, aby byly za realitu považovány jiné prvky než dosud, což se děje tak, že se zkopírují prvky pro období dětství s emoční identifikací s lidmi, kteří mají tuto socializaci na starosti. Nezačíná se od nuly jako u malých dětí, ale demonstrují se dosavadní struktury subjektivní reality. Pro transformaci tedy slouží sociální základna, jejímž prostředkem jsou významní druzí a citová vazba. Významní druzí uvádí jedince do nové reality, reprezentují její strukturu věrohodnosti v rolích, interakce se soustřeďuje do rámce skupiny (historickým příkladem je náboženská konverze, sekta, psychoterapie). Pokud není možná segregace od ostatních světů, jedinci se předkládají ostatní světy jako nedůležité. Původní, stará realita jedince musí být nově interpretována, nová interpretace způsobí zvrát v jeho subjektivním životě. Minulý život je většinou popřen jako negativní, staré události dostanou novou interpretaci, v minulosti žil jedinec ve „tmě, nyní vyšel na světlo.“ Jedinec by byl nejraději, kdyby některé události a osoby z minulého života mohl plně vymazat, což ovšem není možné. Pro jedince je tudíž snadnější události si zkreslovat, než zapomenout k čemu skutečně došlo, protože musí odpovídat jeho novému výkladu světa. Pak se může jevit nová realita jako věrohodná, subjektivně o minulosti nelže, ale uvádí ji v soulad s jedinou pravdou, která se nutně vztahuje jak na přítomnost, tak i na minulost. Novým způsobem jsou interpretovány i osoby, zejména významní druzí. Tito lidé nevědomě dostanou role, jejichž význam je jim skryt a jež se jim samozřejmě nemusí líbit.⁵¹

Je nutné také zmínit vnější faktory a vášně rozpoutávány hlavně medializováním negativních zpráv týkajících se duchovních, a i to, jak se k těmto zprávám církve staví vyvolává v lidech určité zklamání a řadu lidí od víry odklonilo. Částečným zadostučiněním či upokojení vášní kolem debat ohledně zneužívání tzv. mocenského postavení knězů a postojů církví k určitým naléhavým tématům, ke kterým se společnost vedou diskuze, jaký postoj by měl být zaujat, aby akceptoval různorodost a svobody určitých skupin a zároveň neohrožoval práva a svobody jiných, můžou být vyjádření a katecheze současného papeže Františka, který

⁵¹ BERGER, Peter., LUCKMANN, Thomas, 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK, str. 154-156. ISBN 80-85959-46-1.

k určitým tématům zastává moderní postoje, a i k tradičním otázkám se alespoň jazykem moderního člověka snaží přiblížit současným lidem. Tyto skandály jsou jasným potvrzením toho, že církev je tvořena lidmi.

„...Dříve než přistoupím ke katechezi, chtěl bych jménem církve požádat o odpuštění za skandály, ke kterým došlo v poslední době jak v Římě, tak ve Vatikánu. Prosím o odpuštění.“⁵²

S odpadlíky jsem se nesečkala, a když jsem se mých informátorů na to ptala, nic konkrétního nespécifikovali, jen obecně konstatovali, že určitě v společnosti rezonují témata či debaty, které můžou mít na věřící takový vliv.

4.2.3 Co může náboženství nabídnout

Když jsem se ptala na křesťanské hodnoty, dostala jsem různé odpovědi. Široká škála se mezi věrovyznáními nijak zásadně nelišila a dala by se zobecnit jako životní síla, smysl a zároveň cíl. Odpovědi byli různé, jako např. víra je osvobozující, pomáhá překonávat špatné věci, životní útrapy a těžkosti, pomáhá povznést se nad materiální svět, povznést se nad lidské emoce, dovoluje lidem nahlédnout v mezilidských vztazích, láska, kterou dává Bůh, a chce nás použít předávat ji dál, např. skrze mateřství, energie, která nás přesahuje. Každý si subjektivní realitu zobecnil a náboženská pravidla přizpůsobil sociální realitě tak, aby jeho životu dávali smysl.

A samozřejmě rodiče se tyto subjektivní konstrukce, to, co jejich životům dává smysl, snaží objektivizovat a dále předávat i svým dětem“

„...*chci, aby měli hodnoty: lásku, milosrdenství, pomáhat ostatním, odpuštění. Aby víra byla „červená nit“ jejich života.*“ (Andrea, 42 let: syn 19, dcera 16)

„...*chtěla bych, aby na život nahlíželi z hlubšího hlediska, co je a co není důležité. Aby uměli rozlišovat, co svět nabízí a našli sebe...*“ (Katka, 44 let: dcera 21, syn 17)

⁵² Papež František, 2015. *Katecheze papeže Františka o slibech, které činíme dětem* [online]. Překlad GLASER, Milan. Česká sekce Vatikánského rozhlasu: ©2003-20231 [cit.30.5.2023]. Dostupné z: https://www.radiovaticana.cz/clanek_print.php?id=22548

„Jako každý rodič si přeji, aby moje děti měli osobní vztah s Bohem, takový to „independently dependent to God (mít osobní/samostatnou závislost na Bohu).“ (Marta, 40: dcery 13, syn 7)

„Víra v Krista přežila, takže podle bible v ní musí být pravda. Kdyby nebyla pravdivá, tak, jako jiné „vražná“ náboženství, či jen částečná pravda, už by zanikla. Jak se v bibli praví, co není pravdivé, samo zanikne, jak řekl Petr: Ježíši, kam bychom šli, ty máš slova věčného života – to bych chtěla odevzdat dětem, že „to je cesta“ – v dávání je přijímání, takže i z praktického hlediska,“ (Pavla, 38 let: synové: 14 a 9)

Tak, jak jsou rozdílné subjektivní reality každého jednotlivce, různí se i jejich křesťanské hodnoty a na základě vlastní prožité zkušenosti vychovávají různým způsobem i své děti. Shoda ve výchově nebyla ani mezi náboženským vyznáním, ani původním rodinném spirituálním zázemí rodičů. Možným společným jmenovatelem byly ambice rodičů předávat dále rodinnou tradici, ale to spíše v mladším věku dětí.

„S dětmi chodíme do kostela, syn ministruje, modlíme se před jídlem, povídáme si s nimi i o víře a o jejich zážitcích, jak ustát tlak okolí a prakticky žít. Děti to od autorit přijímají (rodičovská autorita). U dětí jsme ani nezaznamenali, že by měly pochybnosti.“ (Honza, 42 let, Hana, 41 let: syn 17, dcery 14 a 12)

„Modlím se s dětmi. Starší dcera zažila můj obrat k víře a viděla v tom smysl. Dokonce i ministrovala. Taký na vlastní kůži zažila sílu modlitby, když jsme se společně modlili za porod mojí sestry... Syn měl ve škole problémy, hodně zlobil, dostal dokonce pokárání od třídní učitelky i od ředitelky. V družině měl kvůli chování zakázanu účast na mimoškolních aktivitách, ani na výlety ho nebrali. Společně jsme se modlili i s dětmi i s řeholními sestrami, aby už nezlobil. A hodně se zlepšil, z družiny ho už berou s sebou na výlety, a dokonce přinesl i pochvalu!“ (Milena, 40 let: dcery 16 a 1 rok, synové 7 a 5 let)

„S dětma se od mala nahlas modlíme. Máme takový večerní rituál: čteme z dětské bible, modlitba, a děti řeknou tři věci, za které jsou vděčné (gratitude therapy) a nakonec přenesou prosbu o odpuštění. Je zajímavé slyšet, o co všechno prosí.“ (Marta, 40: 2 dcery 13, syn 7)

„S dětma si čteme, modlitba před jídlem, zpívání – chodí sem do sboru, a taky tady pomáhají, chodí na tábor... Bohoslužba a víra jdou ruku v ruce.“ (Andrea, 42: syn 19, dcera 16)

„Víru dětem předávám tady přes sbor. Chodili do nedělní školičky, později do školky. Když byli menší, tak jsme si četli křesťanské knížky a dětskou bibli, i jsme se modlili. Doma jsme si dříve povídali, ale spolu se nemodlíme. Děti asi jo...“ (Lenka, 46: syn 16, dcera 15)

Většina rodin nijaké náboženské rituály (modlitba, čtení svatého písma aj.) již společně s dospívajícími dětmi doma nepraktikuje. Ale všichni deklarovali, že to byl více či méně pravidelný rituál večer před spaním, když děti byly ještě malé. U starších dětí a dospívajících je to odůvodněno vedením k samostatnosti a ponechání autonomního prostoru pro prožívání víry a vlastních pocitů, které zpravidla nechtějí sdílet s rodiči. Téměř všichni rodiče shodně potvrdili, že starší děti se snaží vést „...*vlastním příkladem rodinného života...*“

Dalo by se však zobecnit, že večerní rituály/modlitby, četba bible a křesťanské literatury určené dětem či debaty s dětmi jak o bibli, tak o Bohu a víře jsou nástroje předávání víry v rodině. Dále ještě slavení křesťanských svátků tradičním způsobem, který zachovává jejich původní význam. Jenom malý počet rodičů uváděl i jiné příležitosti, jako např. procházky v přírodě či debaty s dospívajícími o jejich zážitcích s reakcemi okolí na jejich otevřeném přihlášení se k církvi. Anebo debaty o tom, co je „Bohem/církvi zakázáno“.

4.3 Víra dospívajících

Jelikož jsem rozhovory dělala jenom s rodiči, protože záměrem bylo nahlížet, jak své děti vychovávají k tradičním křesťanským hodnotám, zhodnotit křesťanskou výchovu můžu jenom z pohledu rodičů.

Pozoruhodná je zkušenost rozvedených matek, kde děti shodně deklarují zklamání z rozporu učení církve a vlastní zkušeností.

„Syn nechce sem chodit (do sboru) kvůli rozvodu, ten byl hodně dramatický. On to vnímá jako zradu, hodně mu to ublížilo. Nekoresponduje to s tím, co říká církev, řekla bych, že je zklamaný z toho učení. Říká, že víra je jenom taková hra, berlička, že je to hloupost. Čte knížky o síle mysli a budování sebedůvěry a spoléhá sám na sebe a svou sílu, fyzickou i mentální, že si vybuduje sám. Říká, že je to slabost, utíkat k vyššímu...Není to asi jeho povaha, ale tak se chrání. Je moc citlivý a jemný...“ (Katka, 44: syn 17)

„...s příchodem puberty začala kritizovat, že k čemu je to všechno dobré, že „podívej se, co všechno děláš, a i tak se ti dějí v životě špatné věci...“ Také se ji nelíbilo takové to farizejství,

že ty lidi znala, jak žijí a co dělají a pak v neděli jsou vzorní křesťané. Prožívala krizi víry, a také přestala chodit do kostela. ...ale je správný, že má otázky a hledá odpovědi. Musí si najít vlastní cestu a vybudovat osobní vztah s Bohem. K víře ji nutit nemůžu a ani nechci...“
(Sandra, 45: dcera 19)

Což neznamená, že by děti z kompletních rodin neměly otázky, pochybnosti nebo krizi víry, a to hlavně v období puberty. U rozvedených rodičů bylo zjevné, že si to, čím si jejich děti prošly, vyčítají a jejich pochybností připisují právě těmto zkušenostem. Což částečně potvrzují výpovědi rodičů dětí, mezi kterými není značný věkový rozdíl:

„...dcera, ta víru má, ona je citlivější, vnitřnější... syn je víc skeptický, říká: „...ty lidi to tady už přehání...vždyť nejsou důkazy...“ Je víc racionální, věcný...“ (Lenka, 46: syn 16, dcera 15)

„...starší dcera chodila na náboženství k panu faráři. Ale i když pan farář nabídl, ať si vyberou témata, které by chtěli prodiskutovat, tak jim na to řekl svoje a nedebatoval – „tak to je a hotovo“. Vůbec jim to nevysvětlil, prostě se s nimi o tom nebavil...“

„Pan farář je skvělý člověk, ale se ženami ani s dívkami neumí jednat...“

„Syn je stále tady v komunitě, přístup pana faráře mu vyhovuje, i ministruje..., on je klidné povahy, takový „splachovací“. Takže i když jsme je vychovávali stejně, oni jsou prostě každý jiný...“ (Václav, 50, Míša, 47: dcera 18, syn 15)

„Starší kluci se o tom nebaví, do sboru nechodí, ale mají hodnoty, vědí že víra existuje. Holka víru má, ale nepotřebuje ji demonstrovat. Chodí na bohoslužby, když má čas, ale na aktivity ve sboru chodí ráda, má tady partu. Uvažuje, že by vedla nedělní školu...Nejmladší dcera na bohoslužby chodí ráda, zapadla tady.“ (Eva, 48: synové 23 a 17, dcery: 20 a 15)

Rozdílnost výchovy je také ovlivněná různými osobnostmi dětí, každé dítě je jiné. A i když to na první pohled vypadá, že vychováváme všechny děti v rodině stejně, není to možné, protože i na pohled stejné situace vnímají rodiče jinak, mají již zkušenosti se staršími dětmi. Druhé a další děti na rozdíl od prvorozených přichází většinou do zaběhnutého rodinného

systému. Pro rodiče je to možnost neudělat stejné rodičovské chyby nebo taky opakovat to, co bylo podle nich v pořádku.⁵³

„I když jsme dětem poskytli stejnou výchovu, rozdílly jsou spíš v tom, že holky jsou víc citlivé a zažívají i větší šikanu v dívčím kolektivu, kdežto syn se nesetkal s pomluvami či vyloučením...“ (Honza, 42 let, Hana, 41 let: syn 17, dcery 14 a 12)

„moje dcery jsou pro mě největším důkazem, že lidi mají duši. Jsou jednovaječná dvojčata a každá je jiná, nejsou vůbec stejné ...“ (Marta, 40 let: 2 dcery 13, syn 7)

Zároveň se mi také potvrdila teorie vývojového období, kdy děti ve věku rané puberty začínají abstraktně myslet a přemýšlet i o světonázorech a o Bohu, ale zároveň také zpochybňovat autority, tudíž se upínají na partu vrstevníků, kde chtějí získat uznání a zapadnout. U projevů demonstrace víry, mezi které patří účast na bohoslužbách, je může udržet skupina vrstevníků, se kterými mají dobré vztahy, nebo kde si najdou nejbližšího přítele či platonickou lásku. Když s takovou skupinou udržují vztahy i mimo sbor či farnost, potkávají se ještě např. ve škole či ve skautu, či jen tak ve volném čase, o to je pouto ještě pevnější.

„Všechny děti mají tady kamarády, s některými chodí do školy a všechny děti odsud chodí ještě do skautu, od mala, kde mají vlastní program. Teď už dělají vedoucí mladším dětem. Ve škole mezi spolužáky moc nezapadali, svoje kamarády mají tady.“ (Honza, 42 let, Hana, 41 let: syn 17, dcery 14 a 12)

„(Dcera) má tady lepší partičku, ta víru má, vídají se na pěveckém sboru, ale tam chodí, protože tam chodí kamarádky. Vídají se i mimo sbor... syn je spíš online typ... ale chodí na šerm, tady do sboru moc ne, i ostatní kluci tady chodí míň. Je spíš „online“ typ, moc ven nechodí... Ale do tábora (se sborem) tam se furt těší.“ (Lenka, 46: syn 16, dcera 15)

„(Dcera) už párkrát přišla s otázkami na svaté Písmo, protože se o tom s kamarády bavili. Dokonce má chlapce, který je z věřící rodiny, ale protestantské...“ (Sandra, 45 let: dcera 19 let)

⁵³ SKLÁDALOVÁ, Markéta, 2018. *Sourozenci, o spravedlivé výchově*. Albatros Media, a.s., str. 31. ISBN 978-80264-2029-3.

„...syn tady promítá a streamuje a holka hraje na housle... jo, chodí tady rádi...“ (Andrea 42: syn 19, dcera 16)

„...kluci tady mají kamarády, nacvičujeme tady společně ve sboru...ale chodí i na různé akce...“ (Pavla 38, synové 14 a 9)

Dobrovolnickou činností dětí ve sboru anebo jejich pomocí při bohoslužbách můžou farní komunity podpořit u dětí činnosti, které dělají rády a u kterých se cítí důležité. Zároveň si tímto zkouší pocít odpovědnosti. Důležité je i ocenění, pochvala od lidí, nejlépe od vrstevníků nebo od dospělých, kterým se nemusí podřizovat, nebo je má v oblibě.

4.3.1 Nástrahy moderní doby pro dospívající věřící

Bylo velmi zajímavé poslouchat rodiče, co považují za hrozby moderní společnosti, které by mohly ohrozit víru jejich dětí. Přesně podle předpokladů, každý má jiné obavy, většinou podle vlastních zkušeností. Dle výpovědí rodičů by snad bylo možné odhadnout věk jejich dětí, ale nijak jinak se jejich výpovědi generalizovat či zobecnit nedají.

„nezájem lidí, rozdělená a rozdělující společnost. Nejdříve odhalit zvláštnost, pak zesměšnit, ponížít a vyloučit. Pro hledající se mladé lidi je těžké okolí uspokojit a zapadnout ...“ (Sandra, 45 let: dcera 19 let)

„...silný nátlak ze strany církve, co mají a co nemají dělat... odvrátit od víry je může také možná silná skupina nebo nějaký silný zážitek...“ (Lenka 49, syn 16, dcera 15)

„...relativizace hodnot. My jsme tady plně rozvinutá, vyspělá evropská společnost, kde každý má střechu nad hlavou, zdravotnictví na vysoké úrovni – sanitka vám přijde do 10 min. A proto nemyslím, že je správné, když kdokoliv kritizuje evropské hodnoty či společnost jako zaostalou či zpátečnickou...“ (Václav 50, dcera 18, syn 15)

„víru ohrožuje přehlcnost, povrchnost – hledění na nedůležité věci pro život. Společnost je zaměřená na vnější věci – jak kdo vypadá, na výkon, sílu, rychlost...to je nepřirozený tlak pro člověka, odvádí nás to od něčeho důležitého – vnímat sami sebe, nevidí jak jsou sami důležití a ani ty druzí... chybí vztahy...“ (Katka 44 let, dcera 21, syn 17)

„problémem mládeže je, že v internetovém prostoru se prezentují „extrémy“, které se následně stávají normou... Nemyslím ale, že by to mělo být cenzurováno, vždyť máme

svobodu, spíš mládeži chybí hodnotový řebříček, aby byli schopni posoudit, co je správné a co je extrém...“ (Míša 47, dcera 18, syn 15)

„Problémem moderní doby je liberalismus a nevázanost. Anti křesťanská společnost, chybí hodnotové zakotvení: když se nevěří v Boha, nevěří se v nic, není co předávat, chybí nám hodnoty. A také zaměření společnosti na výkon, či už u dětí na známky, výkon ve sportu, následně výkon v zaměstnání...“ (Honza, 42 let, syn 17, dcery 14 a 12)

„...vypořádat se s nevěřícím okolím, zpochybňování křesťanských hodnot, zesměšňování ze strany autorit (učitelů, vychovatelů aj.). Internet více podněcuje rouhače – potvrzuje negaci Boha, víry a morálních hodnot. Děti mají pseudo-autority a idoly ve virtuálním světě. Oni nevědí, že ne všechno na internetu nemusí být pravda...“ (Klára, syn 18, dcera 16)

„Největší chyba ve výchově je, když se rodiče nevěnují dětem, takový mobil je pohodlnost rodičů. Technologie nejsou špatné, mají svůj přínos... negativum jsou hry, je potřeba hlídat předávanou agresi prostřednictvím her. A když u dětí začínají projevy závislosti, je to potřeba tvrdě useknout! Sama jsem to udělala u syna, když začal být zatížený na pokémon, všechny jsem vyhodila a po dvou týdnech si ani nevzpomněl...“ (Pavla 38, synové 14 a 9)

„kultura smrti, depresivní hudba, emo kultura, sebepoškozování, válka, pohádky a filmy útočí na děti ze všech stran, nosí ukrajinské vlajky ani nevědí proč... pokémoni – to jsou démoni do kapsy. Chybí hodnoty rodiny. LGBT, jóga a další trendy zaměřené na seberealizaci a užívání si. Moderní doba zaměňuje hodnotu lásky za sebestřednou touhu, i sexuální...“ (Milena, 40 let: dcery 16 a 1 rok, synové 7, 5 let)

„Největší hrozbou křesťanské výchovy dnešní doby je pokrytectví rodičů. Takové to když se jenom snaží vypadat jako uspořádaná rodina, ale Bůh pro ně není na prvním místě...“ (Marta, 40 let: 2 dcery 13 let, syn 7 let)

„Mládež ohrožuje to, co mají na dosah: mobil, počítač, škola... jsou to lákadla exkluzivnější, důležitější než víra a bohoslužba...“ (Andrea 42, syn 19, dcera 16)

Některé výpovědi by se daly zobecnit jako ohrožení moderní společnosti všeobecně. Je velice obtížné pro kohokoliv bez zásadních vědomostí zhodnotit, co je v online prostoru pravda. Budování pevných vztahů vyžaduje zkušenosti, vůli a trpělivost, schopnost komunikovat,

odpouštět a dělat kompromisy. Mladý dospívající člověk musí získat vlastní prožitou zkušenost, protože odolávat pokoušením vyžaduje velkou píli a sebezapření, a hlavně každý si musí stanovit vlastní žebříček hodnot. Většina rodičů shodně odpověděla, že vlastním dětem nic nezakazují, že se snaží jim situaci nebo fenomény vysvětlit a nechávají je dělat vlastní rozhodnutí. Což je také dáno věkem, jelikož jsem mluvila s rodiči převážně starších dětí.

„...nechráním je před negativní zkušeností, ale spíš se snažím učit je na příkladu. I když se mezi sebou jako rodiče anebo v rodině pohádáme, je potřeba se usmířit a těžkosti překonat. Možná jsem někdy na děti tvrdší, ale nedělám za ně věci, nechávám je nést následky. Ale nechci, aby se cítili, že je nemáme rádi... Někdy je to těžké zhodnotit, co ještě za ně udělat...“
(Pavla, 38 let: synové: 14 a 9)

„...děti neochraňuji, pustím je „do života“. Ale mluvíme spolu! Dělán to tak, že se jich ptám na jejich radu, co by dělali oni... Důvěra hraje nejdůležitější roli. Otevřeně s nimi mluvíme a vědí, že kdyby se stalo cokoliv, jsou a budou naše děti!“ (Lenka 46, syn 16, dcera 15)

„Nechávám jí svobodu, věřím jí...“ (Sandra, 45 let: dcera 19 let)

„Snažím se mít s nimi dobrý vztahy, velmi mi na tom záleží. Hledám různé cesty, aby to bylo pohodový...“ (Katka 44, dcera 21, syn 17)

V jednom případě, když se rodiče snažili dospívající dceru omezovat, tak se jednoduše odstěhovala a rodina tomu nedokázala zabránit.

„...zhruba od 14 let, kdy podlehla vlivu okolí, hlavně spolužáci ve škole, vyznává způsob života, který katolická církev neakceptuje, jako sexuální nezdrženlivost, emo, depresivní hudba, sebepoškozování... a proto se od víry odklonila, dokonce se od nás odstěhovala k prarodičům. Přihlásila se tam na střední školu...Největším problémem byl sex, řekla, že „Bůh není dobrý, když zakazuje sex a gender...“ Dokonce se kvůli své frustraci lidem vyhýbala a čas strávila radši se zvířaty...“ (Milena, 40 let: dcery 16 a 1 rok, synové 7, 5 let)

Porovnáním výpovědí o vlastní zkušenosti s výchovou v rodině lze soudit, že jak o víře, tak i o křesťanské výchově liberálněji mluvili členové evangelické církve, což odpovídá způsobu jednání při sociálních interakcích, se kterými se setkávají ve svých sborech, při bohoslužbách, ale i u jiných volnočasových aktivit organizovaných církevním sborem. Pro upevnění a udržení víry svých členů všech věkových kategorií se pořádají různá mezigenerační setkání zaměřené na zpěv, čtení Písma a modlitby, ať už formou víkendových akcí pro otce s dětmi či týdenních pobytů pro všechny členy, které jsou zejména u dětí velmi oblíbené. Liberálnější postoj projevovali i v názorech na manželství a předmanželský sex, v souladu s postojem evangelické církve.

Stejně křesťanské hodnoty a pozitivní vliv víry na vlastní sociální realitu a její subjektivní vnímání vyjádřili i katolíci, samozřejmě s rozdílnými zkušenostmi jednak ze způsobu vedení mše, svátků a přechodových rituálů, tak z dalších aktivit organizovaných církevním společenstvím sdílejícím příslušnost k dané církvi.

Důležitost rodiny shodně potvrdili všichni rodiče obou dotazovaných skupin jako základní sociální prostředí, které je důležité pro vlastní socializaci dětí, a to jednak skrze pocit zázemí a bezpečí, předáváním postojů a světonázorů, tak pozitivní i negativní interakcí samotných členů rodiny, které děti přirozeně přejímají a kopírují a dále praktikují i mimo rodinu, jak v osobních, tak i v pracovních vztazích.

Výchova v křesťanských rodinách dle výzkumu natolik nezávisí na náboženské příslušnosti, ale spíše na jednotlivých osudech rodičů a jak si tyto vlastní zkušenosti, negativní i pozitivní, vztáhli na víru a na Boha. Čím více se rodiče snažili odosobnit od vlastního jednání a zkušeností, a omlouvali to *vůli/cesty Boží*, tím více deklarovali i vlastní víru v Boha. Ve většině případů bylo toto chápání **negativních** zkušeností přisuzováno vnějším faktorům, které jedinec podle sebe není nebo nebyl schopen sám ovlivnit (jednoduše se mu to stalo), i samotné řešení dané situace nechával *v Božích rukou*.

Období dospívání bylo správně identifikováno jako specifické vývojové období, které s sebou přináší i zpochybňování a analyzování postojů a světonázorů, hodnot a vlastního životního stylu adaptovaného doposud. Zde nebyl zjevný rozdíl ve věrouce, ale v tom, čím dané společenství „zaměstnávalo“ dospívající děti. Jestli jim nabízelo volnočasové aktivity a rozvoj schopností, které pro ně byly zajímavé. V tomto ohledu byla flexibilnější

evangelická farnost, která aktivně využívá sociální sítě a s tím spojené aktivity atraktivní pro mladé lidi (streamování, natáčení videí a následná úprava, aj.) Dále na udržení mladých lidí ve sboru mělo velký vliv vlastní zázemí skupiny vrstevníků se společnými zájmy či kamarádů. V tomto ohledu měly ve sborech lepší zázemí spíše dívky, ale není to pravidlem. Tato skutečnost je spíše individuální, a i setry z jedné rodiny v přibližně stejném věku se chovaly různě. Jedna partu ve sboru navštěvovala ráda, druhá se jí spíše vyhýbala.

Dospívající kluci byli ve sboru aktivní více, když měli povinnosti, ve kterých se cítili sebestíjí či důležitě. Nebo když zde měli okruh přátel, se kterými se potkávali i mimo sbor (např. skauti, sport, kapela aj.).

Pokud jde o kontinuitu v procesu utváření víry a křesťanských hodnot, většina rodičů, ale ne všichni, bez ohledu na věrovyznání shodně potvrdili, že v období dospívání měly jejich děti pochybnosti. Některé děti o tom mluvily otevřeně a více, jiné své pochybnosti nedokázaly vyjádřit, ale projevovaly určitou nejistotu. Jen velmi málo dětí (u mého vzorku jenom dva) nemělo otázky a neprojevovalo žádnou pochybnost o existenci Boha. Podle slov rodičů je to povahou jedinců, protože sourozenci v tom samém věku otázky a pochybnosti sdíleli.

U mnou zkoumaného vzorku se od víry v období pohlavního dospívání odvrátilo a zatím zpět nepřihlásilo zhruba 20 % dětí. Asi u čtvrtiny z nich období vzdoru a nejistoty dřív nebo později opadlo a k víře se opět přihlásily. Zhruba 10 % vůbec nepochybovalo, a asi 45 % toto období zvládlo bez odmítání návštěvy bohoslužeb a sboru.

Duchovní z obou dvou zkoumaných farností, dle svých zkušeností poměr dospívajících odpadlých od víry v období dospívání a adolescence shodně hrubě odhadli 50:50 naproti těm, co setrvali. Samotných dospívajících jsem se i kvůli rozsahu této práce neptala. Pro doplnění a lepší pochopení problematiky jsem vytáhla informace z výzkumu Dany Hamplové a Blanky Řehákové z roku 2008: *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí*. Pátá kapitola zaměřená na Náboženskou socializaci v dětství a zájem o náboženství v dospělosti shrnuje výsledky výzkumu ze širokého záběru proměnných. První z nich *dětství*, rozdělenou do dvou kategorií: *dětství bez vlivu náboženství*, když respondent nebyl vychováván v žádném náboženství a nikdy v dětství nechodil na bohoslužby, druhá kategorie, kterých rodiče nějakým způsobem přináleželi k církvi. Z výzkumu vyplynulo, že 73 % respondentů mělo rodiče hlásící se k náboženství, a to buď přihlášením se k náboženskému vyznání, nebo

že chodili na bohoslužby, byť i méně než jednou za rok. Pouze 59 % respondentů však mělo samo v dětství jakýkoliv, byť možná jen okrajový kontakt s náboženstvím. A pouze 49 % dotazovaných projevuje zájem o náboženství v současnosti, byť jen tím, že se přihlásí k nějakému náboženskému vyznání. Tyto výsledky se vzdáleně shodují s odhadem duchovních, že zhruba polovina dětí zůstává a víry. Autorky z výzkumu odvodily, že neplatí, že by se víra rodičů předávala snáze dívkám než chlapcům. Z výzkumu vyplynulo, že pokud rodiče patřili k nějakému náboženskému vyznání nebo chodili do kostela, zvyšovalo to šance na náboženskou socializaci ve stejné míře u dívek i u chlapců. Zjištění, že dívky jsou častěji vystaveny náboženské socializaci než chlapci, tak podporuje socializační vysvětlení alespoň části rozdílů v religiozitě mužů i žen.

Zda existuje souvislost mezi rolí náboženství v dětství a dospělosti, z výsledků vyčteme, že 90 procent těch, kdo nebyli k žádnému náboženství vychováni, se k žádné církvi nehlásí a na bohoslužby nechodí ani v současnosti. A jedinci, které jejich rodiče vedli k náboženství, mají vyšší zájem o víru než ti, kdo vyrostli v nevěřících rodinách ($2,135/0,077 = 2,618/0,094 = 3,210/0,116 = 3,936/0,142 = 27,7; z = 19,25$). Odhadnutý model rovněž naznačuje, že náboženská socializace je čím dál tím méně účinná, respektive, že mezi staršími generacemi se náboženství reprodukovalo lépe⁵⁴

⁵⁴ HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka 2009. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., str. 76-81. ISBN 978-80-7330-163-7.

5 Závěr

Křesťanské rodiny svou výchovou dávají dětem pocit společenství. Společenství, kde se mohou uplatnit, kde budou přijímány celý život. Krom toho se snaží z dětí vychovat morální lidi a naučit je užívat Boží milosti jako dar, jako zdroj životní síly, energie, ukazatel. K hluboké víře je však zapotřebí vlastní zkušenost, kterou si každý člověk musí zažít, zkusit. Tak, jak rodiče bez ohledu na vyznání vypovídali, snaží se předat dětem především svobodu milovat Boha, najít si k němu vlastní cestu. Najít sám sebe.

I tradiční církve vykazují snahu reagovat na požadavky doby a přinést svým členům potřebné zázemí. Jak se ukázalo, pravidelnou účast na bohoslužbách ale i ve sboru ovlivňuje samotné společenství, ve kterém se jedinec cítí komfortně. Neplatí to však jenom v případě dětí a dospívajících, ale i u dospělých. Určitou důležitost může jedinec cítit také při plnění úkolů formou dobrovolnické práce. Důležitým faktorem je i samotná víra, jedinec se musí ztotožnit s učením dané církve, s názory a postoji jejích představitelů ale i s jejími rituály. Ale i v té samé církvi jsou rozdíly mezi samotnými sbory, které jsou způsobeny jak samotnou osobností duchovního, tak i složením věřících. Od představitelů farnosti a členů sboru se odvíjí komunitní život a volnočasové aktivity a jejich kvalita.

Když se jedinec cítí začleněný v komunitě, přispívá mu to v upevnění i jeho vlastní víry v Boha. Nebude se cítit sám, nepochopený, ale sdílením zkušeností s jinými lidmi překonává snáze jak vlastní pochybnosti, tak pochybnosti vznesené okolím. V takové komunitě můžou děti, dospívající ale i samotní rodiče najít přátele i na celý život. Toto by mělo být cílem církevního společenství, přinášet lidem pocit, že někam patří, že mohou pomáhat ostatním, že jsou důležití pro chod společnosti, a že jsou akceptováni. A o tento pocit fyzické interakce jsou dnešní děti a dospívající ochuzeni.

Když se jedinec necítí komfortně v jednom sboru či farnosti, neznamená to, že *církev je zkostrnatělá a nerozumí lidem*. Jedinec by měl zkusit další společenství, které může být pro něj přínosem ve všech směrech. Což je pro děti a dospívající do určitého věku nereálné, jelikož chodí do sborů se svými rodiči.

Najít si „spřízněné duše“, kamarády, snažit se rozumět si s lidmi je důležitá dovednost, kterou církevní společenství může nabídnout pro dlouhou dobu, nejlépe po celý život. Není

nijak nezvyklé, že duchovní provází jedince celý jeho život: od křtu, přes manželství, rodičovství atd. Takový člověk, který jedince zná „celý jeho život“, pak může být užitečným rádčem a důvěrníkem. Aktivní dobrovolnická pomoc ve sboru je rozměr, který v dnešní konzumní společnosti zaměřené na výkon není běžný, a je vhodný pro rozvoj vlastní osobnosti i schopností zkusit neplacenou práci.

Způsob, jakým se staví k mladým rodinám v pražském evangelickém sboru, s jasnou koncepcí jak pracovat s mladými rodinami a dětmi, je příkladný, jak pro udržení a navýšení aktivních členů kongregace, tak pro zdravý vývoj dalších generací. Ale jsou také důležité sbory a farnosti, které nechají a nechávají prostor i starším a starým lidem, kteří už nemusí mít nikoho, jenom „bratry a sestry ve víře.“

..

Seznam použitých informačních zdrojů

ANZENBACHER, Arno, 2015. *Křesťanská a sociální etika: úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2015. ISBN 8073250306.

BERGER, Peter, LUCKMANN, Thomas, 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). ISBN 80-85959-46-1.

Bible: překlad 21. století, 2019. Praha: Biblion, z.s. ISBN 978-80-87282-44-1.

ČCE [online]. ČSÚ: ©1999 [cit.1.5.2023]. Dostupné z: https://www.evangelnet.cz/cce/czr/verze/czr_30-4_1M/rv.htm

Český statistický úřad [online]. ČSÚ: ©2021 [cit.22.4.2023]. Dostupné z: <https://www.scitani.cz/nabozenska-vira>

ERIKSON, Erik H., 2015. *Životní cyklus rozšířený a dokončený. Devět věků člověka*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0786-3.

FOWLKES, Mary Anne, 1998. *Religion and Socialization*. In: RATCLIFFE, Daniel, 2007. *Handbook of Preschool Religious Education* (edt.), Birmingham, AL: Religious Education Press. ISBN 13: 978-1-55635-671-1.

GILLERNOVÁ, „Ilona. Způsob výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek.“ *Psychologické dny*, 2004.

HAMPLOVÁ, Dana, ŘEHÁKOVÁ, Blanka 2009. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. ISBN 978-80-7330-163-7.

HORSKÝ, Jan, SELIGOVÁ, Markéta, 1997. *Rodina našich předků*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidových novin. ISBN 80-7106-195-6.

Jan Pavel II, 1992. *Familiaris Consortio*. Církevní schválení Arcibiskupství pražského č.j. 4426/92 ze dne 4.12.1992. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, spol. s r.o. ISBN 80-7113-067-2.

KOHOUTEK, Rudolf, 2002. *Základy užití psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm. ISBN 80-214-2203-3.

NEŠPOR, Zdeněk R., VÁCLAVÍK, David a kol., 2008. *Průručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-86429-92-2.

Papež František, 2015. *Katecheze papeže Františka o rodině a manželství* [online]. Překlad GLASER, Milan. Česká sekce Vatikánského rozhlasu: ©2003-20231 [cit.30.5.2023]. Dostupné z: <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=22372>

Papež František, 2015. *Katecheze papeže Františka o slibech, které činíme dětem* [online]. Překlad GLASER, Milan. Česká sekce Vatikánského rozhlasu: ©2003-20231 [cit.30.5.2023]. Dostupné z: https://www.radiovaticana.cz/clanek_print.php?id=22548

PESCHKE, Karl Heinz, 1999. *Křesťanská etika*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-331-0.

- PRUDKÝ, Libor a kol., 2009. *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1751-2.
- ŘEZÁČ, Jaroslav, 1998. *Sociální psychologie*. Brno: PAIO. ISBN 80-85931-48-6.
- ŘÍČAN, Pavel, 2004. *Cesta životem: vývojová psychologie* - 3. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0772-6.
- ŘÍČAN, Pavel, JANOŠOVÁ, Pavlína, 2016. *Spirituální výchova v rodině: co radí psychologové?* Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1098-6.
- SKLÁDALOVÁ, Markéta, 2018. *Sourozenci, o spravedlivé výchově*. Albatros Media, a.s. ISBN 978-80264-2029-3.
- SOKOL, Jan, 2004. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-886-4.
- ŠEFČÍKOVÁ, Anna a kolektiv, 2014. *Děti a dospívající online: Vybraná rizika používání internetu*. Praha: Grada Publishing, a.s. ve spolupráci s Masarykovou univerzitou. ISBN 978-80-247-5010-1.
- THOROVÁ, Kateřina, 2015. *Vývojová psychologie. Proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0714-6.
- TOMÁŠEK, František, 1992. *Pedagogika pro vychovatele a rodiče* - 1.vyd. Brno: NIBOWAKA. ISBN 80-901294-0-4.
- Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické, archivní fond. Synodní rada Českobratrské církve evangelické, 1. zasedání 32. synodu ČCE (10. – 13.5.2007)
- WHITE, Ellen G., 2009. *Rady pro církve*. Praha: Advent-Orion. ISBN 978-80-7172-187-1.
- ZVOLSI.INFO, Algoritmy na sociálních sítích: dobrý sluha, zlý pán. Co jsou vlastně zač? [online]. 30.9.2019 [cit.15.5.2023]. © 2018 INTERNETEM BEZPEČNĚ. ISSN 2571-3736. Dostupné z: <https://www.internetembezpecne.cz/algoritmy-na-socialnich-sitich-dobry-sluha-zly-pan-co-jsou-vlastne-zac/>
- ŽÁK, Vladislav, 1990. *Na počátku*. Praha: Evangelická církev metodistická v ČR. ISBN 80-85013-10-X.